Ontwikkeling van standpunten

Een studie naar de ontwikkeling van standpunten bij groepen die betrokken zijn bij de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij in de Waddenzee

Door

B.C. Bolman

Wageningen, januari 2004

Ontwikkeling van standpunten

Scriptie
ter afsluiting van de bachelor-fase
internationale ontwikkelingsstudies

Door

B.C. Bolman

Wageningen, januari 2004

Inhoudsopgave

Introductie

Al enkele decennia lang is er bij het beheer en gebruik van de Waddenzee sprake van een toenemend conflict tussen milieuorganisaties enerzijds en de schelpdiervisserij anderzijds. Met name de mechanische kokkelvisserij ligt onder vuur, omdat deze sector onherstelbare schade zou toebrengen aan de natuur. Deze visserijsector zou volgens diverse milieuorganisaties verantwoordelijk zijn voor vernieling van de bodem en structurele voedseltekorten voor vogels. Daarentegen beweert de visserijsector dat door het beroeren van de bodem er veel meer kokkelzaad kan afgezet worden, waardoor er logischerwijs ook meer kokkels zouden zijn. Tevens beweert de sector dat hierdoor de vogelpopulaties juist zijn toegenomen vanaf de jaren zestig, toen de mechanische kokkelvisserij opbloeide. Dit zijn slechts enkele voorbeelden uit een zeer brede discussie die al jarenlang gaande is.

In het verleden zijn hier echter al vele onderzoeken naar gedaan, maar de wetenschap lijkt tot op de dag van vandaag geen eenduidig antwoord te kunnen geven. Overigens is mogelijk dat er überhaupt geen eenduidig antwoord is, aangezien de Waddenzee een zeer dynamisch gebied is. Er zijn zoveel verschillende gebieden, die allemaal verschillend worden beïnvloed door de getijden, wind en temperatuur, dat het wellicht een illusie is om te pogen een algemeen geldende conclusie voor het gehele gebied te willen geven, die ook nog eens actueel is.

Toch zal de politiek in het voorjaar van 2004 een besluit nemen over de toekomst – het voortbestaan en eventuele omvang – van de mechanische kokkelvisserij en andere vormen van schelpdiervisserij in de Waddenzee en de Oosterschelde. Dit besluit wordt genomen op basis van een grondige evaluatie, genaamd EVA II. De ministeries van LNV en V&W hebben daarom ALTERRA, RIVO en RIKZ de opdracht gegeven om gezamenlijk ecologisch en sedimentologisch onderzoek te doen naar de impact van de mechanische kokkelvisserij (Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2000).

Mocht de politiek besluiten om de mechanische kokkelvisserij te laten voortbestaan, dan zal dit gebeuren aan de hand van een aantal randvoorwaarden. In dit geval is het zeer waarschijnlijk dat één van deze voorwaarden een ‘duurzamere wijze van vissen’ zal zijn. De verschillende groepen in deze problematiek (milieuorganisaties, kokkelvisserijsector en wetenschap) zullen allen een ander idee hebben hierover. Op dit moment lijkt het onmogelijk om deze partijen om de tafel te krijgen. Toch bewijst het verleden dat men dikwijls meer bereikt door gezamenlijk doelen na te streven, in plaats van ieder afzonderlijk. Het kunnen tonen van begrip en het creëren van vertrouwen zijn belangrijke factoren hierbij. Maar hoe kan het punt bereikt worden waarop verschillende groepen zich kunnen en willen verplaatsen in een ander? Dan is het handig om kennis te hebben van het hoe en waarom van elkaars standpunten. Met deze scriptie hoop ik daar een kleine bijdrage aan te kunnen leveren.

In hoofdstuk 1 wordt het theoretische raamwerk beschreven waarnaar de hoofdstukken geschreven zijn, met als belangrijkste onderdeel de onderzoeksvragen. Hoofdstuk 2 gaat in op de ontwikkeling van standpunten bij individuen, met als reden om eerst een gesimplificeerd doch duidelijk beeld te schetsen van de factoren die hier bij komen kijken. Dit hoofdstuk vormde tevens de aanleiding voor de ontwikkeling van een analysemodel, waar de daaropvolgende hoofdstukken weer op gebaseerd zijn. In hoofdstuk 3 wordt de ontwikkeling van standpunten verder uitgewerkt, ditmaal in relatie tot de groep. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 de historische achtergrond van de drie groepen doorgenomen, met daarin uiteraard de daadwerkelijke standpunten. De onderzoeksvragen zullen beantwoord worden in hoofdstuk 5, met daarbij de conclusies. Het afsluitende hoofdstuk zal gaan over de vragen die niet aan bod zijn gekomen, bedoeld als aanzet voor discussie.

Hoofdstuk 1
Opzet van de scriptie

1.1 Doelstelling

Deze scriptie heeft tot doel om uit te zoeken hoe groepen bepaalde standpunten hebben ontwikkeld over het beheer en gebruik van de Waddenzee. Per groep vormen de standpunten gezamenlijk een bepaalde visie op deze kwestie. Het gehele onderzoek draait dus om het verkrijgen van inzicht in de ontwikkeling van standpunten bij groepen. Het zal meer inzicht geven in het huidige conflict tussen de groepen die erbij betrokken zijn. Dit kan in de toekomst bijdragen tot een beter begrip van elkanders situatie, zodat men wellicht nader tot elkaar kan komen, in welke vorm dan ook.

De drie groepen van dit onderzoek worden gevormd door de mechanische kokkelvisserij, de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels. Tijdens het verzamelen van de eerste informatie over deze problematiek werd het echter al snel duidelijk dat er op de vele onderzoeken die gedaan zijn naar de ecologische conditie van de Waddenzee nogal wat aan te merken valt. Als het gaat om de beïnvloeding en ontwikkeling van standpunten van de eerdergenoemde groepen is de ecologische wetenschap dus een onlosmakelijk onderdeel van de problematiek. Wegens tijdsbeperkingen zal de ecologische wetenschap echter niet als aparte groep worden behandeld.

1.2 Theoretisch kader

In deze scriptie wordt aangenomen dat groepen geen standpunten kunnen hebben. Wel kan het zo zijn dat een groep individuen bepaalde standpunten met elkaar delen en daarom deel uit maken van een groep of organisatie. We spreken dan al snel van een gemeenschappelijke of gedeelde ideologie of visie over een bepaald onderwerp. Om te kunnen begrijpen hoe standpunten ontstaan bij groepen, zal dus eerst de ontwikkeling van standpunten bij individuen geanalyseerd moeten worden. Hiervoor zal gebruik gemaakt worden van literatuur uit de sociale psychologie, waaronder werk van Ajzen en Fishbein (1980), Ajzen en Madden (1986), Van Woerkum (1999) en Bohner en Wänke (2002). De cognitieve dissonantie theorie van Festinger (1957) zal een belangrijke rol spelen bij de individuele analyse. Uitgangspunt van de theorie is dat mensen er naar streven dat de cognities die ze hebben over een bepaald onderwerp met elkaar in overeenstemming (consistent) zijn. Inconsistentie tussen cognities is een onplezierige psychologische toestand en leidt tot gedrag dat erop gericht is inconsistentie te vermijden of op te heffen, dus om consistentie te bereiken. Mensen zijn dus geneigd tot *dissonantiereductie* en zijn daarom gemotiveerd tot de reductie ervan. Die motivatie is sterker naarmate de ervaren dissonantie groter is.

Zoals genoemd kunnen individuen in groepen bepaalde standpunten delen. Sociale invloed speelt hierbij een belangrijke rol, zowel binnen een groep als naar buiten toe. Sommige standpunten bij de drie groepen zijn mogelijkerwijs hun eigen leven gaan leiden, zodat een theoretische analyse van zelfreferentialiteit noodzakelijk is. Dit begrip verwijst naar de eigenschap van mensen of organisaties om de omgeving (en zichzelf) waar te nemen vanuit een eigen perspectief, vanuit een eigen relevantiebegrip, vanuit een volstrekt vanzelfsprekend idee over wat belangrijk is en wat niet. Deze analyse zal ook beschrijven hoe bepaalde ideeën zich binnen groepen vestigen. Ook hier zullen

behandelingen van Van Woerkum (1999) geraadpleegd worden, evenals elementen uit andere theorieën, waarop Van Woerkum zich baseerde.

1.3 Onderzoeksvragen

Als leidraad voor de scriptie zijn de volgende onderzoeksvragen opgesteld:

Hoofdvragen:

1. Wat zijn de hoofdoorzaken van het huidige conflict tussen milieuorganisaties en de mechanische kokkelvisserij?
2. Hoe hebben milieuorganisaties en de mechanische kokkelvisserij hun standpunten ontwikkeld en waarop zijn deze standpunten gebaseerd, omtrent het beheer en gebruik van de Waddenzee?

Sub-vragen:

- Hoe hebben attitudes zich ontwikkeld bij de drie groepen?
- Waardoor zijn de groepen in het verleden beïnvloed?
- Hoe heeft dit bijgedragen tot hun huidige visie op de problematiek?
- Welke belangen streven de groepen bewust of onbewust na?
- Van welke kennis maken de groepen bewust of onbewust gebruik?
- In hoeverre hebben kennis en belangen invloed op attitudes en standpunten?
- Welke rol heeft communicatie (intern en extern) gespeeld bij de vorming van standpunten?
- Welke rol kan communicatie nog spelen in de toekomst (aanbeveling)?

1.4 Methodologie

De onderzoekspopulatie zal zich, zoals eerder genoemd, wegens tijdsrestricties beperken tot de mechanische kokkelvisserij die vertegenwoordigd wordt door de Producentenorganisatie Kokkelvisserij in samenwerking met Stichting ODUS (Ontwikkeling Duurzame Schelpdiervisserij) en twee milieuorganisaties, te weten de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels. In werkelijkheid zijn er uiteraard veel meer milieuorganisaties betrokken bij de problematiek, zoals bijvoorbeeld Natuurmonumenten en de Vogelbescherming. Er is voor de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels gekozen omdat zij de problematiek tot de absolute speerpunt van hun beleid hebben gemaakt.

Deze scriptie is vooral gebaseerd op literatuuronderzoek. In paragraaf 1.2 werd specifiek ingegaan op de theorie waarvan gebruik zal worden gemaakt. Hieronder worden de redenen voor het maken van bepaalde keuzes voor specifieke literatuur voor de gehele scriptie methodologisch uiteengezet. Dit omvat wederom het theoretische gedeelte (hoofdstuk 2 en 3), maar ook het beschrijvende gedeelte (hoofdstuk 4). Onvermijdelijk leidt dit tot enige herhaling van al eerder genoemde literatuur.

Zoals duidelijk is geworden, draait het geheel om een conflict omtrent het beheer en gebruik van een natuurlijke hulpbron. Uiteraard kan men op vele verschillende manieren een conflict analyseren, om zo te pogen de zaak te begrijpen. Allereerst werd hiertoe het begrip attitude onder de loep genomen. Om dit begrip uit te zoeken en welke

processen ermee samenhangen werd vooral sociaal-psychologische literatuur geraadpleegd uit de bibliotheek van de Leeuwenborch, aangesloten bij Wageningen Universiteit. Met name het boek A*ttitudes and attitude change* van de al eerder genoemde auteurs Bohner en Wänke is zeer bruikbaar om uiteen te kunnen zetten wat een attitude precies is. Het model van gepland gedrag van Ajzen en Madden is tevens zeer nuttig en toonde bovendien aan dat de attitude alléén niet genoeg is om het conflict te kunnen doorgronden. Het draait veel meer om standpunten, waar de attitude een onderdeel van is. Wat betreft het analysemodel voor de ontwikkeling van standpunten in de laatste paragraaf van hoofdstuk 2, is vooral specifieke literatuur over ideologie en belangen geraadpleegd. Bovengenoemde theorie is op bewuste wijze geselecteerd om te kunnen toepassen op individuen. Zodoende wordt in de eerste instantie het proces van de ontwikkeling van standpunten op eenvoudige doch tamelijk grondige manier geanalyseerd.

Als het gaat om de ontwikkeling van standpunten bij groepen, zoals beschreven in hoofdstuk 3, spreken we van interactie tussen individuen, ofwel communicatie. Omdat deze discipline een belangrijke rol speelt bij de ontwikkeling van standpunten, werd ook gebruik gemaakt van literatuur waarin deze beide disciplines (communicatie en sociaal-psychologie) gecombineerd werden. Vooral het boek *Communicatie en interactieve beleidsvorming* van de al eerdere genoemde auteur Van Woerkum is hierbij zeer nuttig.

In tegenstelling tot hoofdstuk 2 en 3 is er voor hoofdstuk 4 voornamelijk gebruik gemaakt van internetbronnen, zoals bijvoorbeeld informatie over het algemene beheer en gebruik van de Waddenzee. Steins boek over Common-pool Resource Management, waarin een uitgebreide beschrijving is gegeven over het visserijbeleid in de Waddenzee, bleek bovendien zeer behulpzaam om een overzichtelijke en chronologische geordend verhaal op te bouwen. Wat betreft de uiteenzetting van het verleden en heden van de drie groepen zijn hun specifieke internetsites gebruikt, die terug te vinden zijn in de literatuurlijst. Om dieper in te kunnen gaan op de factoren die bepalend zijn geweest voor de ontwikkeling van standpunten bij de groepen was het de bedoeling om een aantal kwalitatief georiënteerde interviews te houden, maar tijdsbeperking zorgde ervoor dat het bleef bij enkele informele interviews. Professor in de maritieme biologie W.J. Wolff werd geïnterviewd om een globaal overzicht te kunnen krijgen van de spanningsvelden tussen de groepen. Verder is Jeroen Reneerkens van Stichting Wilde Kokkels geïnterviewd, omdat specifieke informatie over deze stichting ontbrak op het internet. Op informeel niveau zijn er korte gesprekken en discussies geweest met actieve- of oud leden van de Waddenvereniging. Dit had als reden om uit te zoeken hoe de Waddenvereniging nieuwe excursiebegeleiders opleidt en op welke manier zij in aanraking komen met de problematiek. Ook enkele vissers die werkzaam zijn binnen de mechanische kokkelvisserij heb ik gesproken, voornamelijk om erachter te komen wat er behalve het verdienen van een boterham, nog meer speelt binnen de sector. Bovendien bleken de standpunten van de mechanische kokkelvisserij op het internet erg formeel, terwijl er logischerwijs in werkelijkheid veel meer aan de hand is. Hier kan men alleen achter komen door met de betrokken personen te praten.

Aldus vormde de genoemde literatuur de basis voor de theoretische hoofdstukken 2 en 3 en het beschrijvende hoofdstuk 4. De combinatie van deze hoofdstukken legden op hun beurt de fundamenten voor hoofdstuk 5, waarin ingegaan wordt op de onderzoeksvragen, die in de volgende paragraaf uiteengezet zijn.

Hoofdstuk 2
Standpunten bij individuen

2.1 Inleiding

Het analyseren van de ontwikkeling van standpunten en waar deze standpunten op gebaseerd zijn, is een lastige zaak. Als eerste is het noodzakelijk om het begrip standpunt te definiëren. Onder een standpunt zal in deze scriptie het volgende worden verstaan: een expliciet gemaakt evaluatief oordeel over een onderwerp, gebaseerd op een wisselwerking tussen ideologie enerzijds en attitudes, kennis en belangen anderzijds. Om dit proces bij groepen te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk om eerst het individu onder de loep te nemen. In het volgende hoofdstuk zal worden bekeken hoe individuen in een groep standpunten kunnen delen.

Standpunten komen gedeeltelijk voort uit attitudes. Eerst zal dit begrip dus beschreven worden, alvorens het te behandelen in bepaalde theorieën. De term attitude staat echter ook centraal in enkele belangrijke modellen en theorieën. Het is noodzakelijk om ‘de attitude’ eerst in een breder kader te plaatsen, zodat duidelijk wordt dat het begrip niet los te zien is van een aantal andere belangrijke factoren.

Deze factoren worden onder meer beschreven in het *model van gepland gedrag* van Ajzen en Madden (1986). Het wordt gezien als één van de meest toonaangevende modellen om gedrag te kunnen begrijpen. De kern van het model is dat gedrag niet alleen afhankelijk is van een aantal overwegingen, maar ook van de invloed van ‘belangrijke’ anderen en de mate van ervaren controle over het beoogde gedrag. Voor de analyse van standpunten geldt hetzelfde, want ook standpunten zijn niet enkel gebaseerd op attitudes. De elementen die Ajzen en Madden gebruiken voor het verklaren en voorspellen van gedrag, zijn dus ook bruikbaar voor het analyseren van standpunten.

Na deze behandeling wordt er dieper ingegaan op een drietal theorieën, die als overeenkomst hebben dat ze processen behandelen die attitudeverandering teweeg kunnen brengen. Als de attitude onderdeel is van een standpunt, dan zal attitudeverandering dus ook van invloed kunnen zijn op het standpunt. We spreken dan van bepaalde ‘nieuwe’ invloeden die op het individu afkomen. Aan de hand van de theorieën kunnen we deze processen onderverdelen in de manier waarop een individu deze invloeden beoordeelt, opneemt en verwerkt.

Eerst zal er daarom gekeken worden naar de vraag hoe mensen zogenaamde ‘sociale’ stimuli zoals attitudes, boodschappen of personen beoordelen met behulp van de s*ociale beoordelingstheorie* (Sherif & Hovland, 1961; Sherif, Sherif & Nebergall, 1965). Attitudeverandering bij individuen of groepen is uiteraard niet het doel van deze scriptie, maar de theorie is zeker bruikbaar om verderop in de scriptie te kunnen begrijpen waar flexibiliteit ten opzichte van anderen van afhangt.

Mensen streven er echter ook naar om de cognities die ze hebben over een bepaald onderwerp met elkaar in overeenstemming te brengen, of consistent te maken. Festinger (1957) gebruikte deze eigenschap van mensen als basis voor de *cognitieve dissonantie theorie*. De theorie wordt gebruikt omdat het gedeeltelijk verklaart waarom mensen bepaalde informatie wel opnemen en andere informatie niet.

Vervolgens wordt het *Elaboration Likelihood Model* van Petty en Cacioppo (1986) behandeld. Het model beschrijft de factoren die gezamenlijk de mate van verwerking van boodschappen door individuen bepalen. Het ELM is belangrijk voor deze scriptie

omdat de redenen uiteen worden gezet waarom mensen informatiestromen al of niet kritisch verwerken en in zich opnemen.

Aan het eind van het hoofdstuk zal duidelijk zijn, dat we voor de analyse van standpunten meer nodig hebben dan wat er behandeld is. Daarom wordt er een opzet gemaakt voor een nieuw model, dat gebaseerd is op het model van gepland gedrag van Ajzen en Madden.

2.2 Wat is een attitude?

2.2.1 Omschrijving van het begrip

Het begrip ‘attitude’ wordt in de sociaal-psychologische literatuur op vergelijkbare manieren omschreven. Bohner en Wänke (2002) definiëren de term letterlijk als ‘een samenvatting van een evaluatie van een object van gedachte’. Een meer begrijpelijke en bruikbare definitie wordt gegeven door De Vries en Van der Pligt (1991), die attitude omschrijven als ‘een evaluatief oordeel over een attitudeobject’. Voorbeelden van het attitudeobject zijn personen, groepen, instanties of gebeurtenissen. Kortom, alles waar een persoon een gedachte of mening bij heeft. Attitudeobjecten kunnen concreet of abstract zijn. Het schelpdiertje waarop gevist wordt, de kokkel of *Cerastoderma edule,* is bijvoorbeeld een concreet attitudeobject, de ‘waarden van de Wadden’ is een abstract attitudeobject. De reacties die attitudes teweeg kunnen brengen vallen in drie categorieën onder te verdelen: affectieve reacties, gedragsreacties en cognitieve reacties. Deze reacties kunnen onafhankelijk van elkaar plaatsvinden, maar het is ook mogelijk dat ze overlapping vertonen (Bohner en Wänke, 2002).

Het verschil tussen een attitude en een standpunt zal aan de hand van de definiëring duidelijk zijn. Een standpunt is ten eerste expliciet gemaakt en kan onder andere voortkomen uit een attitude. Een attitude op zich hoeft dus niet perse expliciet gemaakt te zijn, maar een standpunt wel.

Over het ‘evaluatieve oordeel’ in onder andere de definitie van De Vries en Van der Pligt was en is nog steeds veel discussie. De vraag is vooral in hoeverre het ‘evaluatieve’ stabiel moet zijn over een langere tijdsperiode en opgeslagen moet zijn in het lange termijn geheugen om als een attitude aangeduid te kunnen worden. Dit leverde twee stromingen op. Ten eerste is er het *file-drawer model*, waarbij de aanhangers attitudes zien als mentale files die individuen raadplegen voor de evaluatie van het betreffende object (Wilson, Lisle and Kraft, 1990). De tweede stroming wordt aangeduid als het *Attitudes-as-construction perspective*. Deze benadering gaat ervan uit dat mensen geen aanspraak doen op opgeslagen attitudes uit hun geheugen. Ze generen een evaluerend oordeel gebaseerd op de informatie die in gedachten komt op een bepaald moment (Wilson & Hodges 1992).

De twee stromingen zijn tevens gebaseerd op de belangrijkste functies van attitudes, namelijk het organiseren van kennis en het begeleiden van ‘toenadering en vermijding’ – ofwel de utiliteitsfunctie en instrumentele functie – en het dienen van hogere psychologische behoeftes, ook wel de symbolische functie genoemd (Bohner en Wänke, 2002).

2.2.2 Utiliteitsfunctie en instrumentele functie

Deze functies van attitudes leveren een simpele structuur voor het organiseren en het omgaan met een anders complexe en dubbelzinnige omgeving (Katz, 1960). Op deze manier volgt een attitude dus een cognitief schema, wat de *instrumentele functie* genoemd wordt. Kennis vervult echter ook een *utiliteitsfunctie*. In het geval van ‘toenadering of vermijding’ van personen, groepen of informatie, kan het erg handig zijn

om te weten of iets 'goed' of 'slecht' is. Veel onderzoekers hebben het dan ook over een functie die het binnenhalen van beloningen en het vermijden van bestraffingen dient, gebaseerd op Katz' taxonomie. Dit is de reden waarom deze functie de *utiliteitsfunctie* wordt genoemd. De functie richt zich vooral op de aangename of onaangename gevolgen die voortvloeien uit het attitudeobject.

Veel begrips- en ideevormingen in de sociale psychologie scheiden echter niet de functie van het helpen begrijpen en organiseren van de omgeving (instrumentele functie) enerzijds en een functie van het maximaliseren van voordelen en het minimaliseren van kosten (utiliteitsfunctie) anderzijds. De meeste analyses gebruiken beide varianten.

2.2.3 Symbolische functie

Dit wordt ook wel de expressieve functie genoemd, omdat het heeft te maken met aangename of onaangename gevolgen die voortkomen uit het uitdrukken van een attitude (Herek 1986). Sommige attitudes kunnen centraal staan bij iemands zelfbeeld en door het uitdrukken of activeren van deze attitude bevestigd deze persoon zijn of haar eigen waarden. Bij de symbolische functie zullen dus ook andere functies moeten behoren, die allen vallen onder de sociale identiteitsfuncties. De attitudes die met deze functies samenhangen hebben volgens Shavitt (1989) tot doel om het onderhoud van sociale relaties te dienen. Het zijn dus waarde-uitdrukkende functies en sociale aanpassingsfuncties die samen onder de sociale identiteitsfuncties vallen.

2.2.4 Multifunctionaliteit

Aldus kan geconcludeerd worden dat attitudes veel verschillende functies kunnen hebben, voor veel verschillende mensen. Ook voor een individu kan een attitude meerdere functies hebben, op verschillende momenten. Maar een individu kan er ook verschillende attitudes op na houden die in relatie staan tot verschillende functies op verschillende momenten. Kortom, attitudes kunnen vooral multifunctioneel zijn (Bohner en Wänke, 2002).

2.2.5 Attitude als onderdeel van een standpunt

Nu het begrip attitude omschreven is, hebben we een belangrijk element behandeld dat onderdeel uitmaakt van de vorming van een standpunt. Het mag duidelijk zijn dat de attitudes van individuen die werkzaam zijn binnen de mechanische kokkelvisserij fundamenteel verschillen met die van individuen die zich inzetten bij milieuorganisaties. Alhoewel de partijen lijnrecht tegenover elkaar lijken te staan omtrent de problematiek, is het ook zeker mogelijk om overeenkomsten aan te wijzen. Zowel een kokkelvisser als een milieubeschermer genieten bijvoorbeeld van wat de Waddenzee te bieden heeft als het gaat om rust, ruimte en een gevoel van vrijheid. Ze delen dus de attitude dat de Waddenzee bepaalde waarden heeft, die moeten worden behouden. Toch is hun attitude ten aanzien van het beheer en gebruik van de Waddenzee totaal verschillend. De vraag rijst dan natuurlijk welke attitudes individuen zouden moeten delen om bij een bepaalde groep te behoren. Blijkbaar zijn bepaalde attitudes voor een individu belangrijker dan andere. Een andere vraag die hieruit voorvloeit, is of deze belangrijke attitudes wellicht gebaseerd zijn op een bepaalde ideologie.

Op deze vraag zal verder worden ingegaan in paragraaf 2.7, dat gaat over het model ter analyse van standpunten. In het volgende hoofdstuk zal onder andere het delen van attitudes en standpunten in groepen worden behandeld. We vervolgen dit hoofdstuk met het model van gepland gedrag, om zo het begrip attitude in een breder perspectief te kunnen plaatsen.

2.3 Model van gepland gedrag

2.3.1 Omschrijving van het model

Over de relatie tussen attitudes en gedrag is altijd veel discussie geweest. In het algemeen wordt in het sociaal-psychologisch vakgebied door iedereen aanvaard dat attitudes *mede* gedrag bepalen. Ajzen en Madden (1986) toonden dit aan in hun *model van gepland gedrag*, door erop te wijzen dat gedrag niet alleen bepaald wordt door attitudes, maar ook door de invloed van de sociale omgeving en de mogelijkheden die een persoon denkt te hebben om gedrag al dan niet te vertonen.

Uiteraard ligt het niet in de bedoeling om het gedrag te kunnen voorspellen van de drie groepen. De processen die vooraf gaan aan gedrag leiden gezamenlijk tot een intentie en de intentie leidt volgens Ajzen en Madden tot gedrag. Het is echter ook mogelijk dat dezelfde processen *onder andere* verantwoordelijk zijn voor de vorming van standpunten bij individuen. In het model dat ontwikkeld wordt, zullen we zien dat het mogelijk is om *intentie* te vervangen door *standpunten*, als er enkele elementen aan het model van gepland gedrag toegevoegd worden. Zoals hierboven al werd vermeld kunnen de processen volgens Ajzen en Madden onderverdeeld worden in drie varianten of determinanten, te weten:

- Attitude van een persoon
- Subjectieve norm
- Waargenomen gedragscontrole

Hieronder zullen deze drie processen uitgelegd worden, waarin eerder genoemde theorie zal terugkomen. Om een en ander te verduidelijken, zal bij elk van de drie processen het voorbeeld gebruikt worden van een fictieve kokkelvisser, die actief is binnen de mechanische kokkelvisserij.

2.3.2 Attitude van een persoon

Ajzen en Madden (1986) verdelen de betekenis van attitude (zie paragraaf 2.2) onder in twee componenten. Het eerste component is het aantal overwegingen over de consequenties die bepaald gedrag heeft. Onderzoek van De Vries en Van der Pligt (1998) heeft uitgewezen dat een attitude berust op drie tot vijf overwegingen. Eerst moeten deze overwegingen in kaart gebracht worden, daarna moet worden nagegaan in welke mate men een bepaalde overweging waarschijnlijk vindt. Het tweede component bestaat uit de wijze waarop men elke overweging waardeert, dus in welke mate men iets als een voor- of nadeel opvat.

Overwegingen spelen dus een centrale rol bij attitudes. Dit betekent dat een attitude uit een aantal consonante overwegingen of cognities kan bestaan, maar tevens uit dissonante overwegingen. Dissonantie tussen cognities is een onplezierige psychologische toestand en dus zijn mensen geneigd om dit te reduceren. Dit wordt gedaan door de ene overweging hoger te waarderen dan de andere (Van Woerkum, 1999). Dit proces werd decennia geleden ook al onderzocht door Festinger (1957), die de grondlegger is van de cognitieve dissonantie theorie. Deze theorie wordt in paragraaf 2.5 behandeld.

De fictieve kokkelvisser, die al vele jaren meedraait in de sector, heeft als attitude dat het allemaal wel meevalt met de schade die hij en anderen volgens milieuorganisaties zouden toebrengen aan de flora en fauna. Hij ervaart de natuur als veerkrachtig en dynamisch en is van mening dat de natuur zich snel herstelt nadat er met zuigkorren naar kokkels gevist is.

2.3.3 Subjectieve norm

Deze determinant verwijst naar de invloed van de opinie van 'belangrijke' anderen op het uit te voeren gedrag. Omdat het gaat om iemands persoonlijke inschattingen wordt de term aangeduid met 'subjectief'. Het gaat dus om de subjectieve inschatting van de normen van iemands omgeving. 'Belangrijke' anderen worden ook wel omschreven als referenten, zoals bijvoorbeeld de sociale omgeving (ouders, partner, vrienden), maar ook instituties (bijvoorbeeld subculturen en onderwijs).

Ook de subjectieve norm kan worden onderverdeeld in twee componenten. De eerste betreft referentopvattingen, of iemands opvattingen over de vraag of referenten vinden dat hij of zij het gedrag wel of niet zou moeten vertonen. Het tweede component bestaat uit de motivatie tot conformeren. Dit is de mate waarin iemand geneigd is zijn gedrag te laten leiden door een referent (Ajzen en Madden, 1986).

De 'belangrijke' anderen voor de kokkelvisser kunnen bijvoorbeeld collega's op het water zijn. Dikwijls praten ze met elkaar over het wel en wee van het conflict rondom de sector waarin zij actief zijn. Omdat de één andere argumenten kan hebben dan de ander omtrent de impact van de mechanische kokkelvisserij is het mogelijk dat zij elkaar in hun mening aanvullen. Het mag duidelijk zijn dat ze het met elkaar eens zijn, vooral omdat ze 'in hetzelfde schuitje zitten' en bepaalde belangen delen. Zodoende is het erg aannemelijk dat ze open staan voor elkaars opinie en elkaar dus ook beïnvloeden. In dit geval wordt de attitude over de mechanische kokkelvisserij dus versterkt. Zodra zich een situatie voordoet voor de individuele kokkelvisser waarin hij in discussie raakt over de mechanische kokkelvisserij zal hij zich op deze manier door de invloed van de opinie van 'belangrijke' anderen met meer argumenten kunnen verdedigen.

2.3.4 Waargenomen gedragscontrole

Hierbij gaat het om de persoonlijke inschatting van de mate waarin iemand daadwerkelijk in staat zal zijn het beoogde gedrag uit te voeren. De mate van controle die deze persoon ervaart kan door interne en externe factoren worden verhoogd of verlaagd. Interne factoren zijn vaardigheden en de hoeveelheid kennis en informatie die iemand in relatie tot het uit te voeren gedrag heeft. Externe factoren zijn de omstandigheden waaronder het gedrag moet worden uitgevoerd, of de afhankelijkheid van anderen (Ajzen 1988).

Ook de waargenomen gedragscontrole is opgebouwd uit een aantal overwegingen die in relatie staan tot de controle. Het zijn de inschattingen van een individu over de vaardigheden, kennis en mogelijkheden die hij denkt te hebben om gedrag succesvol uit te kunnen voeren.

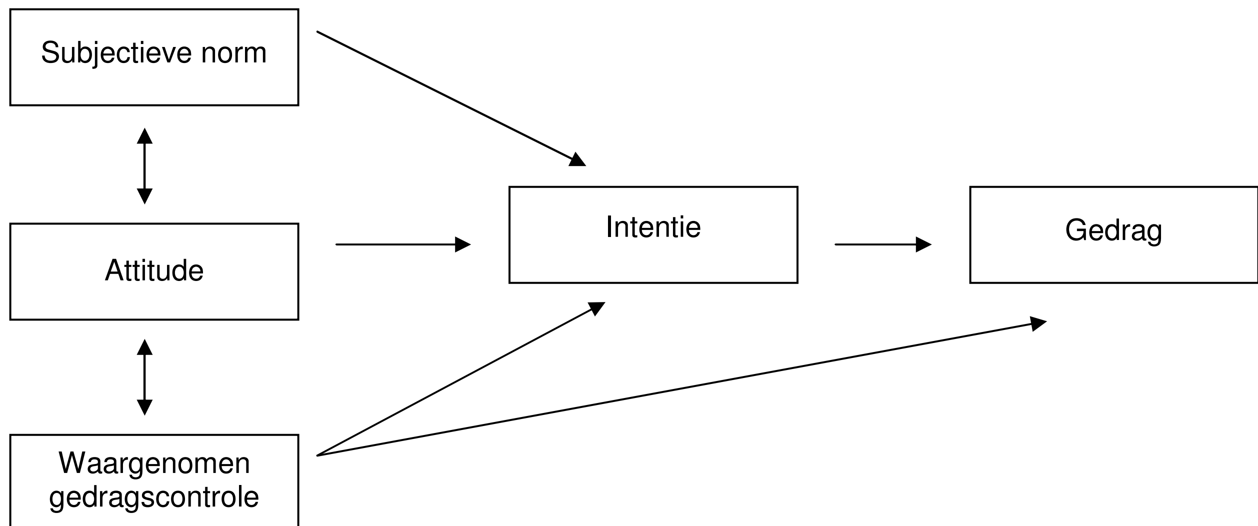
De kokkelvisser zal in discussie met iemand van een milieuorganisatie inderdaad gebruik maken van interne factoren, zoals bijvoorbeeld de praktische kennis die hij in de loop der jaren heeft opgedaan door ervaringen op zee en gesprekken met collega's. Toch zal zijn gedrag ook sterk beïnvloed worden door externe factoren. Als er in plaats van één persoon van een milieuorganisatie een groep personen van dezelfde organisatie bij de discussie betrokken is, dan zal het gedrag van de individuele kokkelvisser hierop aangepast worden. Ook de plaats van de discussie is in dit geval belangrijk. Wellicht is de kokkelvisser naar een open dag gegaan van de milieuorganisatie. Of misschien heeft de kokkelvisser juist iemand van een milieuorganisatie uitgenodigd om eens rond te kijken op zijn visserschip. Deze en nog veel meer factoren kunnen van invloed zijn op iemands gedrag.

Volgens Ajzen en Madden (1986) kan de waargenomen gedragscontrole op twee manieren invloed hebben op gedrag. Ten eerste als determinant van de intentie tot gedrag, samen met de attitude en de subjectieve norm. De waargenomen gedragscontrole kan gedrag ook direct beïnvloeden, omdat deze samenhangt met

vaardigheden waarover een persoon moet beschikken om gedrag uit te kunnen voeren (Van Woerkum, 1999).

2.3.5 Samenhang tussen de determinanten

In de praktijk blijkt dat determinanten van gedrag nauw met elkaar verbonden zijn. Individuen kiezen hun vrienden of andere referentgroepen uiteraard vaak op basis van het feit dat je over bepaalde onderwerpen ongeveer dezelfde mening of attitude deelt. Andersom geldt dit natuurlijk ook. Belangrijke referentgroepen oefenen dikwijls veel invloed uit op iemands attitude. Om het gehele model van gepland gedrag te illustreren is een figuur bijgevoegd:

Figuur 2.1: model van gepland gedrag (Ajzen 1988)

We kunnen dus concluderen dat attitudes niet alléén verantwoordelijk zijn voor gedrag bij individuen, net zoals de ontwikkeling van standpunten niet alleen afhankelijk is van attitudes. De belangrijkste kritiek op het model van gepland gedrag is dat het weinig recht doet aan de manier waarop mensen in het dagelijks leven beslissingen nemen. Dat is echter nooit de insteek geweest van Ajzen en Madden, die met hun model er slechts op willen wijzen dat mensen hun intenties vormen door na te denken over verschillende overwegingen, wat 'belangrijke' anderen er van vinden en of het gedrag haalbaar is of niet (Van Woerkum, 1999)

2.4 De sociale beoordelingstheorie

2.4.1 Inleiding op de theorie

Deze theorie (Sherif & Hovland, 1961; Sherif, Sherif & Nebergall, 1965) gaat over de vraag hoe personen 'sociale' stimuli zoals attitudes, communicatieve boodschappen of personen beoordelen. De relatie tussen communicatie en attitudeverandering wordt door deze theorie nader verklaard. Er wordt aangenomen dat attitudeverandering afhankelijk is van de manier waarop een ontvanger de inhoud van een boodschap evalueert. Dit proces kan men verdelen in twee stappen. De eerste stap betreft de beoordeling van de strekking van de boodschap door de ontvanger. De tweede stap gaat over de vraag of

dit uiteindelijk leidt tot attitudeverandering bij een persoon. Een analyse van de mogelijke manieren waarop de ontvanger de boodschap beoordeelt, is hiervoor noodzakelijk.

2.4.2 Attitude als anker

Sherif, Sherif & Nebergall (1965) illustreren de attitude van een persoon ten aanzien van een bepaald onderwerp als een beoordelingsschaal. Als een persoon met een bepaalde boodschap geconfronteerd wordt, weegt hij of zij de inhoud van deze boodschap op de beoordelingsschaal. Kortom, men gebruikt de eigen mening over een onderwerp als ankerpunt.

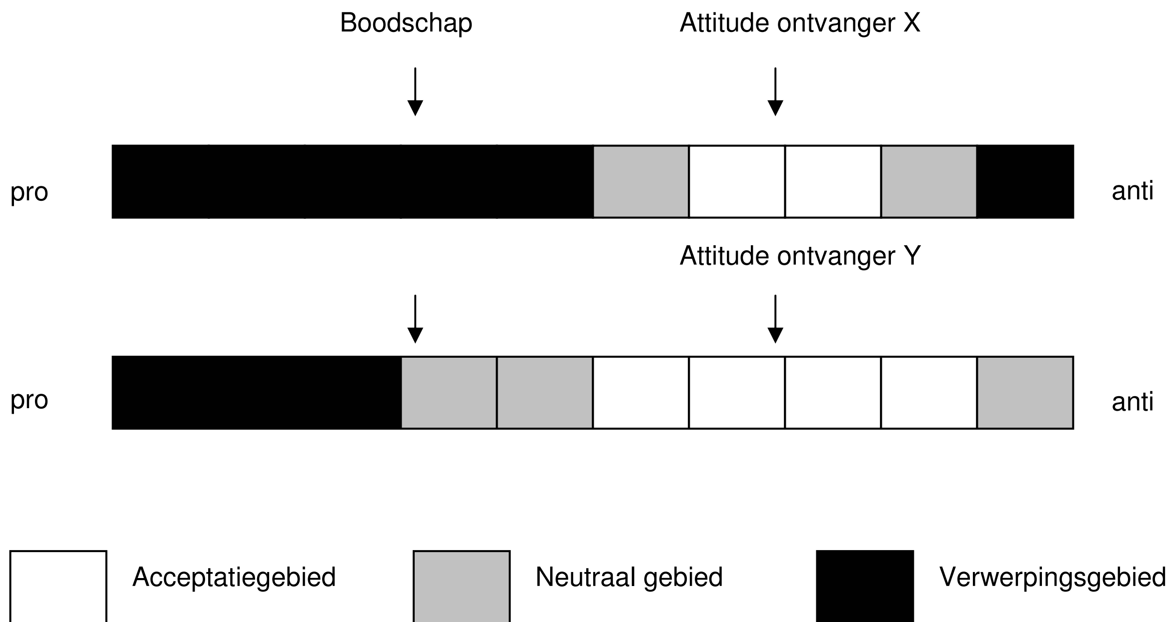
De beoordelingsschaal van elk willekeurig individu kan worden onderverdeeld in drie gebieden. Als eerste is er het acceptatiegebied. Hierin vallen de boodschappen of uitspraken over een attitudeonderwerp, die in de buurt van de eigen attitude – het anker – kunnen worden geplaatst en die iemand daarom acceptabel vindt. Ten tweede kan het verwerpingsgebied onderscheiden worden. Het gaat dan over uitspraken waar een persoon op grond van zijn eigen attitude grote bezwaren tegen heeft en dus verwerpt. Als laatste is er het neutrale gebied, dat alle posities omvat die niet in het acceptatiegebied of verwerpingsgebied vallen. Over deze uitspraken heeft men meestal geen uitgesproken mening. Kortom, men staat er neutraal tegenover.

De drie gebieden kunnen één of meerdere posities in beslag nemen. Dit betekent dat ze meestal verschillend zijn wat betreft grootte. Verder is de verhouding tussen de gebieden afhankelijk van de mate waarin men zich persoonlijk bij het onderwerp betrokken voelt, wat ook wel *ego-involvement* wordt genoemd. Uit verschillende onderzoeken (Sherif, Sherif & Nebergall, 1965) is gebleken dat mensen met een hoge persoonlijke betrokkenheid bij een onderwerp een groter verwerpingsgebied hebben over hetzelfde onderwerp dan personen met een gematigd standpunt. Logischerwijs is het neutrale gebied dan ook kleiner. Omgekeerd geldt hetzelfde, want mensen met een lage persoonlijke betrokkenheid bij een onderwerp denken meestal neutraler over dat onderwerp en dus is het neutrale gebied ook groter (Sherif, Sherif & Nebergall, 1965; Van Woerkum 1999).

Zo kan X (zie figuur 2.4) bijvoorbeeld een individu zijn dat een groot hart voor de natuur heeft. Hij of zij ziet natuur als iets goeds, iets dat puur is en dat absoluut niet aangetast mag worden. Wellicht is er zelfs een soort morele verplichting aanwezig van waaruit dit individu handelt. Een verplichting om zich in te zetten voor de natuur en om bepaalde waarden van de natuur in ere te herstellen. Er is dus een duidelijke persoonlijke overtuiging dat X zich moet inzetten voor de goede zaak. Zodoende heeft dit individu het standpunt ingenomen dat de mechanische kokkelvisserij in de Waddenzee zo spoedig mogelijk moet worden beëindigd. Kortom, de standpunten van X zijn ‘helder en glashard’.

Individu Y zal in dit geval de natuur belangrijk vinden, maar is ook zeker van mening dat de mens niet vergeten moet worden. Hij of zij beseft dat mensen direct of indirect hun brood verdienen met bepaalde activiteiten in de Waddenzee, zoals bijvoorbeeld met de mechanische kokkelvisserij. Het is duidelijk dat individu Y in mindere mate persoonlijk betrokken is bij de natuur, zoals individu X dat bijvoorbeeld is. Dat is de reden waarom Y dan ook mildere standpunten heeft ten aanzien van de mechanische kokkelvisserij in vergelijking tot X.

Om te beschrijven hoe attitudeverandering mogelijk bereikt kan worden, kunnen we wederom naar hetzelfde voorbeeld kijken. Stel dat individu X iemand (persoon Z) wil overtuigen van zijn standpunt dat de mechanische kokkelvisserij een negatieve impact

Figuur 2.2: Ontvangers X en Y hebben dezelfde attitude over een onderwerp, maar X is in sterkere mate betrokken bij het onderwerp dan Y.

heeft op de flora en fauna in de Waddenzee. Om attitudeverandering te bereiken, zodat persoon Z wellicht het standpunt inneemt van individu X, zal individu X eerst goed op de hoogte moeten zijn van de huidige opvattingen van persoon Z. Individu X zal dus eerst goed naar de standpunten van persoon Z moeten kijken, om te kunnen beoordelen binnen welk gebied op de beoordelingsdimensie de standpunten vallen. Als de boodschap van individu X te ver afwijkt van dat van persoon Z, dan valt deze boodschap in het verwerpingsgebied van persoon Z, met als resultaat dat persoon Z de boodschap naast zich neerlegt. Persoon Z zal dan niet worden aangezet om over het onderwerp na te denken, waardoor er geen attitudeverandering optreedt en het standpunt dus ook niet verandert. Men zou zich dus af kunnen vragen waar dan allemaal naar gekeken moet worden om het standpunt van persoon Z te kunnen analyseren. Dit zal aan bod komen in paragraaf 2.7, dat gaat over de analyse van standpunten.

Uiteindelijk kan de grootste verandering in attitude verwacht worden als de boodschap wel afwijkt van de centrale positie (het anker), maar nog net in het acceptatiegebied valt (Koelen in: Van Woerkum 1999).

2.4.3 Assimilatie en contrast

Andere factoren die belangrijk zijn bij de beoordeling van de boodschap door de ontvanger zijn assimilatie en contrast. Als iemand denkt dat de boodschap dichter bij zijn of haar eigen opvatting ligt dan in werkelijkheid het geval is, dan wordt er gesproken van assimilatie. De inhoud van de boodschap wordt dan bekend verondersteld, wat dus geen aanleiding geeft tot attitudeverandering. Deze kans is het grootst als de boodschap binnen het acceptatiegebied ligt.

Het tegengestelde is uiteraard dat de ontvanger denkt dat de boodschap verder af ligt van het eigen standpunt dan in werkelijkheid het geval is. Het verschil tussen de

eigen opvatting en de inhoud van de boodschap wordt dan overdreven. In dit geval spreken we van contrast. Het mag duidelijk zijn dat de boodschap bij contrast wordt verworpen. Deze kans is het grootst als de boodschap in het verwerpingsgebied ligt.

Assimilatie en contrast leiden er snel toe dat de boodschap geen effect heeft. Met name meerduidige boodschappen zijn gevoelig voor deze perceptuele vertekeningen. De kans op assimilatie en contrast wordt kleiner als het standpunt in de boodschap duidelijk en helder is geformuleerd (Van Woerkum, 1999)

2.5 Cognitieve dissonantie theorie

2.5.1 Algemene omschrijving

Deze theorie behandelt de relatie tussen twee of meer cognities (Festinger, 1957). Het uitgangspunt van de theorie is dat mensen er naar streven dat de cognities die ze hebben over een bepaald onderwerp met elkaar in overeenstemming of consistent zijn. Inconsistentie tussen cognities is een onplezierige psychologische toestand en leidt tot gedrag dat erop gericht is inconsistentie te vermijden of op te heffen, met als doel om consistentie te bereiken. Onder cognitie verstaat Festinger vooral kennis en met het begrip verwijst hij naar de mogelijke kennis, opinies, attitudes of gevoelens die een persoon heeft over zichzelf en de omgeving. Relaties kunnen volgens Festinger in drie groepen gedeeld worden. Ten eerste zijn er irrelevante relaties, wat betekent dat er absoluut geen relatie is tussen twee onderwerpen. Stel dat iemand weet dat de aantallen scholeksters en eidereenden afnemen en dat deze persoon tevens weet dat De Brandaris een vuurtoren op Terschelling is. Deze cognities hebben niets met elkaar te maken, omdat de ene cognitie niets impliceert over de andere cognitie. Ten tweede is er de dissonante relatie, waarbij de ene cognitie is tegengesteld aan de andere cognitie. Een voorbeeld is het uitzetten van fuiken in de Waddenzee zonder vergunning. De overtreder weet dat hij met een illegale activiteit bezig is, maar toch doet hij het. De cognities zijn tegengesteld aan elkaar en dus dissonant. Als derde en laatste groep is er de consonante relatie, dat betrekking heeft op relevante en niet dissonante cognities. De cognitie ‘ik vind dat de Waddenzee een ongeschonden natuurgebied moet zijn’, is bijvoorbeeld consonant aan de cognitie ‘ik ben lid van een milieuorganisatie die zich inzet voor behoud van de Waddenzee’.

Dissonantie is weer afhankelijk van twee factoren. De eerste factor is de relatieve proportie van de dissonante en consonante cognities. Cognities zijn vaak geclusterd. De persoon die illegaal fuiken uitzet, kan bijvoorbeeld beweren dat hij ervan geniet om op het Wad te zijn en een liefhebber is van visgerechten. Aan de andere kant is hij zich ervan bewust dat hij bezig is met een illegale activiteit en dus een hoge boete riskeert. De eerste cluster is dus consonant, de tweede cluster is juist dissonant. Naarmate de proportie consonante cognities groter wordt neemt de dissonantie af. Wordt de proportie dissonante cognities groter, dan neemt de dissonantie vanzelfsprekend toe.

De tweede factor is het belang dat aan de cognitie gegeven wordt. Als de fuikenzetter het geld er niet voor over heeft om vis te kopen en bovendien verzot is op vis, dan zal de ervaren dissonantie kleiner zijn. Vindt hij dat de boete die hij riskeert toch wel erg hoog is, dan neemt dissonantie toe (Van Woerkum, 1999).

2.5.2 Dissonantiereductie

Al eerder werd gesteld dat cognitieve dissonantie als onprettig wordt ervaren. Individuen zijn daarom gemotiveerd tot de reductie ervan. Die motivatie is sterker naarmate de ervaren dissonantie groter is. Er zijn verschillende mogelijkheden voor een individu om dissonantie te reduceren. De persoon kan bijvoorbeeld de relatieve proportie van

consonante en dissonante elementen veranderen door nieuwe consonante elementen toe te voegen of door dissonante cognities te laten vallen of te wijzigen. De fuikenzetter kan bijvoorbeeld gehoord hebben dat vis eten erg gezond is, of denken dat de kans om betrapt te worden wel erg klein is. Ten tweede kan iemand het belang van cognitieve elementen veranderen. Als de fuikenzetter zegt: "er zijn zoveel anderen die illegaal fuiken zetten en zij zijn ook nog nooit betrapt', dan verandert hij het belang van het dissonante element. De fuikenzetter kan echter ook beweren dat het eten van eigen gevangen vis echt een onlosmakelijk deel is van zijn leven. In dat geval spreken we van opwaardering van de consonante cognitie.

De behoefte van mensen om dissonantie te verminderen of uit de weg te gaan kan gevolgen hebben voor de mate waarin zij open staan voor bijvoorbeeld persuasieve informatie. Cognitieve dissonantie wordt als onprettig ervaren, dus zullen mensen niet geneigd zijn om open te staan voor dissonante informatie. Dit betekent dat mensen veel informatie, die afwijkt van wat zij reeds doen en denken, niet opnemen omdat dit wellicht dissonantie zou kunnen opleveren (Van Woerkum, 1999).

2.5.3 Besluitvorming

Volgens Festinger's theorie verlopen beslissingssituaties volgens een proces dat bestaat uit vier fasen: conflict, beslissing, dissonantie en dissonantiereductie. De cognitieve dissonantietheorie veronderstelt dat zich, meteen na een beslissing tussen gelijkwaardige alternatieven, negatieve aspecten van het gekozen alternatief en positieve alternatieven van het niet gekozen alternatief manifesteren, waardoor de persoon spijt krijgt van de gemaakte keuze. Festinger (1957) noemt dit het *post-decision-regret.* Een gevoel van onzekerheid bij de betreffende persoon is het gevolg, waardoor er cognitieve dissonantie ontstaat. Omdat dit vervelend is zal deze persoon proberen de dissonantie te reduceren, bijvoorbeeld door alternatieven opnieuw te overwegen en positieve elementen van het gekozen element en negatieve elementen van het niet gekozen alternatief te benadrukken of toe te voegen. Kortom, dissonantie wordt net zo lang gereduceerd totdat iemand uiteindelijk tevreden is over de gemaakte keuze.

2.6 Elaboration Likelihood Model

2.6.1 Korte introductie

Dit model gaat over het succes van een persuasieve boodschap. Volgens het model (Petty en Cacioppo, 1986) staan of vallen persuasieve boodschappen met de manier waarop deze worden verwerkt. De kern van het model vormt het begrip *elaboratie*, wat in dit verband de mate betekent waarin mensen weldoordacht over de inhoud van een boodschap nadenken.

2.6.2 Informatieverwerking

Mensen kunnen volgens het model langs twee routes informatie verwerken. Ten eerste is dat de centrale of systematische route van informatieverwerking. In het geval dat iemand een boodschap centraal verwerkt spreken we van een hoge mate van elaboratie. Deze persoon spendeert dan relatief veel inhoudelijke aandacht aan een persuasieve boodschap, door goed over de geboden argumenten na te denken en deze kritisch tegen elkaar af te wegen.

Ten tweede is er de perifere of heuristische route van informatieverwerking. Als iemand een boodschap perifeer verwerkt, vindt er nauwelijks of geen elaboratie plaats. Deze persoon laat zich dan voornamelijk leiden door 'perifere' kenmerken of

heuristieken zoals de betrouwbaarheid en de aantrekkelijkheid van de bron, de mate van consensus die er over de boodschap bestaat en of de boodschap aantrekkelijk is verpakt.

In werkelijkheid zal de verwerking van een boodschap uiteraard niet enkel volgens de centrale route of juist volgens de perifere route verlopen. In de meeste gevallen valt de verwerking ergens tussen deze twee uitersten in. Het is ook aannemelijk, omdat individuen meestal deels aandacht besteden aan inhoudelijke argumenten en deels aandacht aan de vormaspecten van een boodschap besteden. Als attitudeverandering het doel is, dan geldt wel dat dit duurzamer is als de boodschap via de centrale route verloopt in plaats van de perifere route. Tevens blijkt een attitude die via de centrale route is veranderd, in vergelijking vaker de bijbehorende gedragsverandering tot gevolg te hebben (Van Woerkum, 1999).

2.6.3 Factoren die de verwerking beïnvloeden

Uit onderzoek (Petty en Cacioppo, 1986) blijkt dat ontvangers de meeste motivatie tot elaboratie vertonen indien zij persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp ervaren. Een natuurliefhebber zal bijvoorbeeld veel gevoeliger zijn voor een tv-spotje van een milieuorganisatie over de impact van de mechanische kokkelvisserij, dan iemand die absoluut geen belang aan de natuur hecht. Verder zijn mensen meer geneigd tot centrale informatieverwerking wanneer een boodschap uiteenlopende argumenten bevat. Een boodschap die een aantal voor- en tegenargumenten tegen elkaar afzet, spoort meer aan tot nadenken dan een boodschap die slechts één argument in verschillende bewoordingen weergeeft. Bovendien is het zo dat als een boodschap door verschillende bronnen wordt gepresenteerd, deze meer aanzet geeft tot nadenken dan een boodschap die slechts door één bron wordt uitgedragen.

De mogelijkheden en vaardigheden van de ontvanger om informatie centraal te verwerken zijn ook van belang. De omstandigheden waaronder informatie verwerkt moet worden moeten zo optimaal mogelijk zijn, zonder dat de ontvanger wordt gestoord of afgeleid. Als het gaat over de wijze waarop iemand informatie verwerkt is het bovendien handig om te weten hoeveel voorkennis iemand bezit. Bij een redelijke hoeveelheid voorkennis, neemt de kans op centrale informatieverwerking toe. Als laatste moet een boodschap natuurlijk duidelijk en begrijpelijk zijn (Van Woerkum, 1999).

2.6.4 Campagnes

Karakteristiek voor campagnes is dat men eerst de aandacht probeert te trekken door de boodschap perifeer en bovendien zo aantrekkelijk mogelijk te brengen. Mensen worden geleidelijk steeds meer bij het onderwerp betrokken, zodat men er wellicht alsnog toe overgaat de inhoud van de boodschap op een meer centrale wijze te verwerken. Het komt er dus op neer dat men de boodschap zo aantrekkelijk mogelijk vorm probeert te geven en in te kleden zodat mensen de boodschap in ieder geval perifeer zullen verwerken. Als dat lukt, probeert men mensen vervolgens te stimuleren om de boodschap ook inhoudelijk te verwerken, zodat zij uiteindelijk in de centrale route terechtkomen (Van Woerkum, 1999). Voorbeelden van campagnes die gevoerd worden rondom het conflict over de mechanische kokkelvisserij zijn er genoeg. De grotere milieuorganisaties kunnen het zich bijvoorbeeld financieel veroorloven om nationale tv-spotjes uit te zenden waarin hun standpunt naar voren komt. Hiermee richten zij zich voornamelijk op de publieke opinie. Kleinere organisaties moeten zich bijvoorbeeld beperken tot het bezoeken van conferenties over natuur en milieu, om daar hun standpunt direct duidelijk te maken aan politici. Een voorbeeld van campagnes door de mechanische kokkelvisserij is het bezoeken van de Waddeneilanden met vissersschepen, om de discussie aan te gaan met plaatselijke politici en bewoners.

2.7 Naar een model ter analyse van de ontwikkeling van standpunten

2.7.1 Onbeantwoorde vragen

Het model van gepland gedrag van Ajzen en Madden (1986) is zeer goed bruikbaar bij de analyse van standpunten. Ook de sociale beoordelingstheorie, de cognitieve dissonantietheorie en het Elaboration Likelihood Model zijn handige theorieën om attitudeverandering te kunnen begrijpen. De scriptie richt zich echter op de ontwikkeling van standpunten en waar deze standpunten op gebaseerd zijn. Dan moet geconcludeerd worden dat de theorieën die hierboven zijn behandeld nog steeds een aantal vragen onbeantwoord laat. Welke kennis gebruikt een individu bijvoorbeeld bij de vorming van zijn of haar standpunt? En hoe is het individu aan deze kennis gekomen? Hoe belangrijk is kennis eigenlijk voor de vorming van een standpunt? Impliceert de subjectieve norm uit het model van gepland gedrag immers niet dat individuen beïnvloed worden door hun omgeving door middel van informatie en kennis? Bovendien zijn ‘belangen’ een onlosmakelijk onderdeel voor de vorming van een standpunt. Deze en nog veel meer vragen blijven open staan. In deze paragraaf zal gepoogd worden om een kader te scheppen waarin de vragen wèl beantwoord kunnen worden. Het is de bedoeling dat het model enkele belangrijke elementen aanreikt, waarmee de ontwikkeling van standpunten geanalyseerd kan worden. Net zoals in de voorgaande paragrafen zal het model van toepassing zijn op het individu. In het volgende hoofdstuk zal worden beschreven hoe het model toegepast kan worden op groepen. Deze paragraaf zal bestaan uit de beschrijving van de nieuwe elementen en de verbanden die er bestaan tussen deze elementen. Eerst zullen de elementen in het kort worden doorgenomen, om het overzicht voor de lezer te behouden. Daarna worden de elementen verder uitgediept en waar mogelijk worden verbanden tussen elementen beschreven. Tot slot zal er worden ingegaan op het begrip standpunt en worden alle elementen schematisch weergegeven.

2.7.2 Ideologie als basis

Het eerste element is ideologie, dat een belangrijke basis vormt voor vijf andere elementen, namelijk kennis, belangen en de drie determinanten van het model van gepland gedrag van Ajzen en Madden (1986), dus de attitude, de subjectieve norm en de waargenomen gedragscontrole. Dat wil uiteraard niet zeggen dat ideologie de enige factor is waarvan de vijf elementen afhangen. Toch zit er een bepaalde belangrijke drijfveer achter deze elementen. Een soort gevormde visie op de wereld waar iemand al dan niet bewust naar leeft. Deze visie bepaalt onder andere welke kennis iemand vergaart ten aanzien van een bepaald onderwerp en welke belangen iemand heeft ten opzichte van hetzelfde onderwerp. De visie bepaalt echter ook dikwijls welke houding of attitude deze persoon heeft, dus welke overwegingen er meespelen als iemand nadenkt over het onderwerp in kwestie. De subjectieve norm moet in dit model opgevat worden als de invloed van de mening van ‘belangrijke’ anderen op het in te nemen standpunt. Ook hier speelt ideologie een belangrijke rol bij. Tenslotte wordt de mate waarin anderen en hun mening ‘belangrijk’ worden gevonden, grotendeels bepaald door de mate waarin een ideologie overeenkomt tussen personen. Als laatste is er de waargenomen gedragscontrole. Deze term moet inhoudelijk enigszins worden aangepast om in het nieuwe model geplaatst te kunnen worden. Het moet worden gezien als de persoonlijke inschatting van de mate waarin iemand daadwerkelijk in staat zal zijn het beoogde standpunt in te nemen en zich erover uit te spreken. Ook dit hangt samen met ideologie, omdat de personen of groepen in de omgeving waarin iemand een standpunt inneemt volgens al of niet vergelijkbare ideologieën het standpunt beoordelen. De omgeving

waarin iemand naar voren komt met een standpunt bepaalt dus in belangrijke mate de *manier* waarop iemand zich kan profileren met een standpunt.

Andersom kunnen de vijf elementen op hun beurt ook weer een ideologie van een individu beïnvloeden. Als iemand nieuwe kennis opdoet – bijvoorbeeld via belangrijke anderen (subjectieve norm) – die hem of haar van attitude doen veranderen ten aanzien van een onderwerp, dan is het mogelijk dat de ideologie daar ook op aangepast moet worden. Aan de andere kant kunnen nieuwe belangen ervoor zorgen dat iemand anders tegen het onderwerp aankijkt en dat het individu wellicht genoodzaakt is om de ideologie aan te passen. Dus op het moment dat één of meer van de elementen niet langer consonant is aan een bepaalde ideologie, dan kan deze ideologie aangepast worden, want anders is er sprake van dissonantie. Andersom geldt dit natuurlijk ook, want als een ideologie niet consonant is aan een van de elementen, dat moet dit element wellicht aangepast worden.

Gezamenlijk vormen kennis, belangen, attitudes, de subjectieve norm en waargenomen gedragscontrole de belangrijkste factoren waaruit een standpunt is opgebouwd. Aan de hand van de genoemde elementen kunnen we achterhalen en begrijpen hoe en waarom iemand een bepaald standpunt heeft ingenomen over een bepaald onderwerp. Kortom, het model biedt een gestructureerde wijze waarop we individuele standpunten kunnen analyseren. De paragraaf wordt vervolgd met een uitdieping van de nieuwe elementen ideologie, kennis en belangen bij individuen.

2.7.3 Het begrip ideologie

Het begrip ideologie is voor zeer veel interpretaties vatbaar. In Wolters' Woordenboek Nederlands (1987) vinden we als zeer algemene verklaring 'het geheel van de beginselen, denkbeelden van een of ander stelsel'. Webster's Dictionary definieert de term als 'een systematische ordening of gecoördineerde kern van ideeën of concepten, vooral over het menselijk leven of cultuur'. Volgens Brown (1973) karakteriseren ideologieën de ideeën of meningen achter politieke, sociale en economische handelingen. Sommige ideologieën kunnen voortkomen uit een consensus of een traditie, terwijl anderen zijn geconstrueerd door filosofen of door vertegenwoordigers van de massamedia. Weer andere ideologieën zijn zelfs gedefinieerd in grondwetten, of verwerkt in verklaringen van rechten of verhandelingen, of ze moeten worden afgeleid uit vormen van communicatie die bedoeld zijn om attitudes en gedrag te beïnvloeden. Ze kunnen soms ook afgeleid worden uit iemands beweringen, of misschien uit andere reacties. Brown concludeert dat een ideologie een geïntegreerde verzameling van beweringen is over een belangrijk sociaal gebied of domein.

Omdat deze scriptie gaat over de problematiek rondom het beheer en gebruik van een natuurlijke hulpbron, moet echter wel opgemerkt worden dat beweringen ook kunnen gaan over een onderwerp dat niets met een sociaal gebied of domein heeft te maken, zoals bijvoorbeeld een ongerept natuurgebied.

Brown (1973) vervolgt, dat elke systematische verzameling van attitudes en overtuigingen 'verklaard' kan worden met een referentie naar een bredere ideologische inhoud. Deze inhoud kan gerelateerd zijn aan een diepere ideologische structuur, waarvan de oorsprong gebaseerd kan zijn op bijvoorbeeld economische factoren, rationaliteit of emotie. Het kan echter ook gerelateerd zijn aan persoonlijkheid, waarvan een persoon zich niet bewust hoeft te zijn.

2.7.4 Individueel en collectief belang

Om het begrip 'belang' te kunnen definiëren moet terug worden gegaan naar de Verlichting, toen het onderwerp werd van discussie. Het debat vond zijn oorsprong in het

werk van de Engelse filosoof Hobbes (1588-1679), die de wedijver om schaarse middelen ter bevrediging van conflicterende, individuele behoeften had beschouwd als het fundamentele kenmerk van het samenleven. De stellingname van Hobbes was dus dat het individu slechts handelt uit motieven van eigenbelang. Al eerder had Locke (1632-1704) op het feit gewezen dat individuen wederzijds afhankelijk zijn in de bevrediging van hun behoeften en derhalve belangen delen (Verburg, 1991).

Eigenlijk wordt er hier al vooruitgelopen op het volgende hoofdstuk, dat gaat over standpunten bij groepen. Hieronder zal blijken dat eigenbelang en verplichting moeilijk los van elkaar gezien worden kunnen worden. Vandaar dat het delen van belangen toch in dit hoofdstuk aangesneden wordt.

Shaftesbury, een graaf die in het begin van de negentiende eeuw leefde, verfijnde het begrip belang vervolgens door het zelfbevestigende (Hobbes) en het integratieve aspect (Locke) van belangen op elkaar te betrekken (Verburg, 1991). Het begrip belang bleek een relationeel begrip, waarvan individueel belang en collectief belang verbijzonderingen zijn. Het individuele belang en het collectieve belang kunnen dus tegelijkertijd van toepassing zijn. Iemand die onderzoek doet naar wadvogels heeft er bijvoorbeeld persoonlijk baat bij dat het goed gaat met de populaties, omdat zijn of haar baan ervan af hangt. Maar als deze persoon tegelijkertijd actief lid is van een milieuorganisatie die tot doel heeft om de flora en fauna van de Waddenzee te beschermen, dan versmelten het individuele en collectieve belang als het ware.

De Nederlandse medicus Mandeville (1670-1733) voegde hier tenslotte aan toe dat de wijze waarop beide aspecten van het begrip belang – eigenbelang en verplichting – zich tot elkaar verhouden, slechts begrepen kan worden vanuit de historisch gegroeide institutionele structuren die vormgeven aan het samenleven. Zo zou in een commerciële samenleving, waarin voortgaande arbeidsverdeling een diversificatie en versmelting van belangen met zich meebrengt, onderlinge concurrentie tot een integratieve kracht worden die tot een ieders voordeel leidt (Verburg, 1991).

Het hiervoor beschreven begrip belang is vrij eenvoudig te relateren aan het begrip ideologie. De onderzoeker wiens baan onder andere afhangt van het wel en wee van wadvogels, zou bijvoorbeeld als ideologie het behoud van zoveel mogelijk natuur, met als specificatie het behoud van de Waddenzee kunnen hebben. Wellicht heeft de onderzoeker zelfs de studie biologie gekozen vanwege zijn grote voorliefde voor de natuur. We kunnen dus concluderen dat ideologie de drijfveer was achter de keuze voor zijn studie en dus ook de drijfveer achter bepaalde kennis die dit individu heeft opgedaan.

2.7.5 Impliciete en expliciete kennis

Het element kennis in het model behoeft niet grondig uitgediept te worden. In relatie tot de elementen in het model is het echter wel belangrijk om onderscheid te maken tussen kennis die direct of indirect is opgedaan uit de wetenschap (expliciete kennis) en kennis die is opgedaan door praktijkervaring (impliciete kennis). Deze scheiding valt vooral af te leiden uit de verschillende manieren van kennis opdoen als er bijvoorbeeld gekeken wordt naar biologen enerzijds en kokkelvissers anderzijds. Een bioloog zal logischerwijs vanuit een wetenschappelijke manier naar de Waddenzee kijken. Hij of zij zal, in tegenstelling tot de kokkelvisser, minder vaak op de Waddenzee te vinden zijn en baseert het onderzoek op steekproeven om zo de werkelijkheid te kunnen reconstrueren en conclusies te kunnen trekken. De kokkelvisser zal juist op een meer praktische manier naar de Waddenzee kijken en heeft zijn kennis door de jaren heen opgebouwd uit ervaringen op zee en gesprekken met collega's.

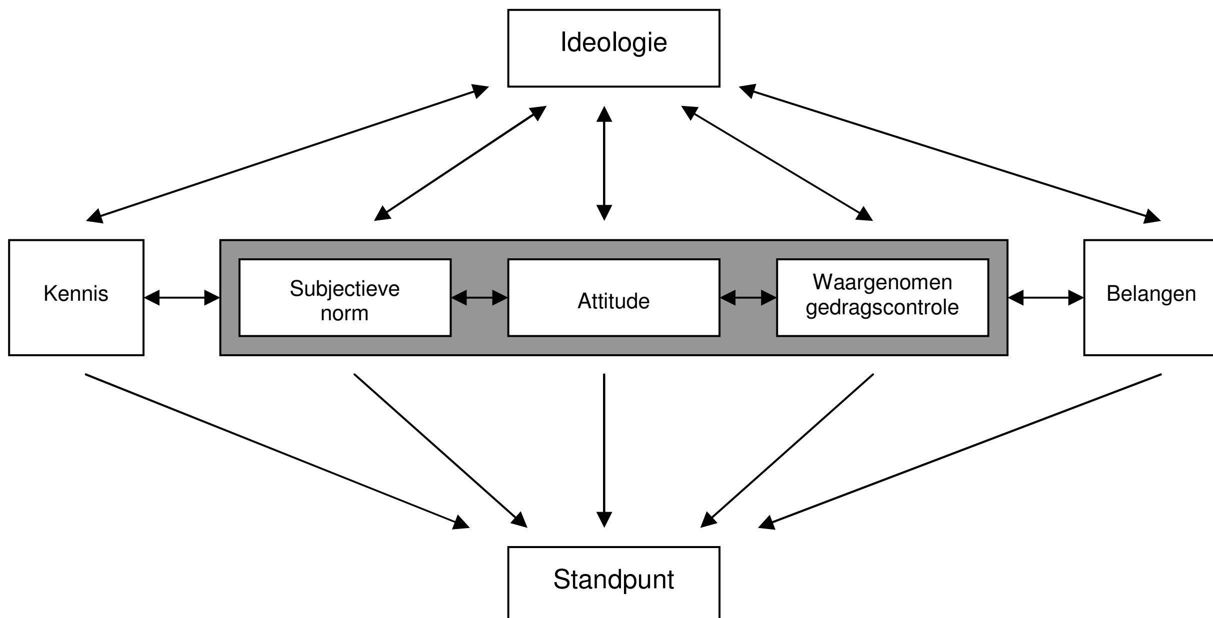
In werkelijkheid bestaat de kennis van een individu uiteraard uit een combinatie van impliciete en expliciete kennis. Toch is het belangrijk om het onderscheid te maken,

omdat op deze wijze het begrip kennis veel makkelijker te integreren is met de andere elementen.

2.7.6 Het standpunt als integratie tussen de elementen

In paragraaf 2.3 zijn door de behandeling van model van gepland gedrag de eerste drie elementen aan bod gekomen, te weten de attitude, de subjectieve norm en de waargenomen gedragscontrole. In deze paragraaf werden daar drie elementen aan toegevoegd, namelijk ideologie, kennis en belangen. Ideologie vormt dus de basis voor de andere vijf elementen. Uit dit geheel kan uiteindelijk een individueel standpunt vloeien, zoals hieronder is weergegeven in het schema.

Aan de hand van dit model zou het mogelijk moeten zijn om op een overzichtelijke manier één of meerdere standpunten van een individu in kaart te brengen. Daar moet aan toegevoegd worden dat het analysemodel niet impliceert dat achter elk individueel standpunt een ideologie hoeft te zitten. Als het echter gaat om conflicten, van welke schaal dan ook en over welk onderwerp dan ook, dan is het zeer waarschijnlijk dat elk individu een standpunt inneemt waarvan de wortels te vinden zijn in een bepaalde ideologie of levensvisie. Uiteraard is het niet erg moeilijk om achter een standpunt van een individu te komen, het is een kwestie van vragen, het lezen van een betoog, of luisteren naar een interview. Maar om hetzelfde standpunt te kunnen begrijpen, kan het analysemodel nuttig zijn om dit op een gestructureerde manier, volgens bepaalde elementen of thema's, te doen.

Figuur 2.3: analysemodel voor de ontwikkeling van standpunten

Hoofdstuk 3
Standpunten bij groepen

3.1 Inleiding

Nu het theoretisch kader voor de ontwikkeling van standpunten bij individuen behandeld is, kunnen we de overstap maken naar de ontwikkeling van standpunten bij groepen. Er zal dan ook regelmatig worden verwezen naar het vorige hoofdstuk, omdat het als basis geldt voor dit hoofdstuk. In de sociaal-psychologie verstaat men onder een groep twee of meer individuen die een expliciete sociaal psychologische relatie met elkaar hebben, wat betekent dat elke persoon de anderen kan beïnvloeden en tevens zelf beïnvloed kan worden door de anderen (Raven & Rubin, 1976). In deze scriptie zal onder een groep een aantal individuen worden verstaan die elkaar beïnvloeden en bepaalde kennis, belangen, attitudes, ideologieën en dus ook standpunten delen en tevens ‘lid’ kunnen zijn van een organisatie, vereniging, stichting of actiegroep.

In hoofdstuk 2 is duidelijk geworden dat attitude en standpunt nauw met elkaar samenhangen. De veranderingsprocessen die hier uit voortkomen zijn meestal niet alleen het resultaat van individuele afwegingsprocessen, maar komen tot stand in interactie met anderen (Van Woerkum 1999). Daarom zal na deze inleiding als eerste worden ingegaan op ‘sociale invloed’.

Vervolgens zal een begrip behandeld worden dat gaat over de interpretatie en reductie van de werkelijkheid. Bij individuen wordt dan vooral gesproken over selectieve perceptie. Bij groepen wordt dit zelfreferentialiteit genoemd. Het wordt behandeld omdat het mogelijke verklaringen aanreikt waarom de elementen in het analysemodel kunnen veranderen door bepaalde invloeden van buitenaf. Zo kan zelfreferentialiteit begrijpelijk maken waarom er binnen een groep bepaalde kennis wel aanwezig is en andere kennis juist weer niet. Ook kan het bijvoorbeeld ten dele verklaringen bieden waarom in een groep bepaalde attitudes gedeeld worden over een bepaald onderwerp.

Als laatste wordt in dit hoofdstuk beschreven hoe standpunten door groepen gedeeld kunnen worden. Hierbij worden de elementen van het analysemodel opnieuw onder de loep genomen en in verband gebracht met de invloed van twee of meer individuen op de vorming van een standpunt.

3.2 Sociale invloed

3.2.1 Subjectieve norm en sociale invloed
In het model van gepland gedrag (Ajzen en Madden, 1986) wordt de term ‘subjectieve norm’ gebruikt als één van de drie causale factoren voor ‘intentie’ en ‘gedrag’. Het begrip wordt omschreven als de invloed van de opinie van ‘belangrijke’ anderen op het uit te voeren gedrag (Ajzen en Madden, 1986). Dit is goed bruikbaar als het gaat om de analyse van individuele verwerking van bepaalde informatie. Als het echter gaat om de ontwikkeling van standpunten bij groepen, dan zal de invloed van de sociale omgeving toch nader bekeken moeten worden.

3.2.2 Uitwerking van het begrip
Zoals hierboven al werd vermeld zijn attitude- gedragsprocessen en dus ook de ontwikkeling van standpunten, meestal niet het gevolg van individuele afwegingsprocessen, maar komen deze tot stand in interactie met anderen (Van

Woerkum, 1999). Sociale invloed wordt door Raven en Rubin (1976) omschreven als de verandering bij een persoon in zijn of haar overtuigingen, attitudes, gedrag of emoties, die het gevolg is van het gedrag of simpelweg de aanwezigheid van een persoon of groep. Net zoals bij de subjectieve norm gaat het dus om bepaalde *invloeden* waarvan we er volgens Sherif (1935) en Asch (1951, 1956) twee kunnen onderscheiden. Als eerste is er de informationele sociale invloed. Het gaat dan om de invloed van andere personen over hoe de werkelijkheid in elkaar zit. Bepaalde informatie van anderen moet dus belangrijk genoeg zijn voor een individu om in overweging te nemen, zodat er mogelijk een norm ontwikkeld kan worden. Kenmerkend voor informationele sociale invloed is dat de individuen in een groep bij een onzekere situatie elkaars oordelen gebruiken als informatie over de werkelijkheid om zo een norm te ontwikkelen. Het kan dus verklaringen bieden over hoe mensen aan hun overwegingen komen waarop hun attitude gebaseerd is.

Uiteraard is dit een veelvoorkomend proces, helemaal als individuen nieuwkomers zijn in een groep. Voor een nieuw bestuurslid van de Producentenorganisatie Kokkelvisserij zullen er bijvoorbeeld vooral in het begin veel ‘nieuwe’ attitudes, kennis, belangen en wellicht ook ideologieën op hem of haar afkomen, die als het ware standaard zijn voor de groep. Het nieuwe bestuurslid moet natuurlijk veel afwegingen maken met behulp van alle nieuwe informatie. Deze nieuwe invloeden dragen allemaal voor een deel bij aan de individuele ontwikkeling van een norm of standpunt. In de loop van de tijd is het waarschijnlijk dat een individuele norm of standpunt steeds verder wordt ontwikkeld richting een norm of standpunt van een groep.

Ten tweede kan de normatieve invloed worden onderscheiden. In dit geval gaat het om de invloed van andere personen (in een groep) als norm voor gewenst gedrag in een bepaalde situatie. Iemand die in aanraking komt met deze vorm van sociale invloed, zal een inschatting maken van de gedragsnorm van relevante anderen. Het gaat dus niet langer om bepaalde informatie die langzamerhand een norm kan vormen, maar om duidelijke signalen van een groep over wat de norm is. Deze invloed komt tot uiting in de subjectieve norm in het model van gepland gedrag, die verwijst naar de ingeschatte gedragsnorm van relevante anderen (Van Woerkum, 1999). Een excursie die georganiseerd is door een milieuorganisatie, waarbij meerdere malen de nadruk wordt gelegd op het standpunt dat de mechanische kokkelvisserij onherstelbare schade toebrengt aan de flora en fauna van de Waddenzee is hier een voorbeeld van. Als een deelnemer in de loop van de dag zich overeenkomstig met het standpunt van de milieuorganisatie uitspreekt, dan is het mogelijk dat hij of zij sociaal wenselijk gedrag vertoont. In dit geval is er dus sprake van normatieve sociale invloed.

Het verschil tussen beide varianten van sociale invloed is dat informationele invloed een proces is dat op de langere termijn van toepassing is. Het leidt tot acceptatie van de groepsnorm en heeft een langduriger impact. Normatieve invloed leidt weliswaar tot aanpassing aan de norm van een groep, maar alleen zolang het van toepassing is in een bepaalde specifieke context (Koelen en Van den Ban, 2002).

3.2.3 Sociale straf en sociale beloning

Volgens Schachter (1951) in Van Woerkum (1999) zullen groepen proberen om haar leden tot gelijke opvattingen te brengen. Wie zich niet conformeert, dus wie zich niet schikt naar de heersende mening, wordt onsympathieker gevonden, genegeerd en uiteindelijk bestraft met sociale uitsluiting (Van Woerkum, 1999).

Het tegenovergestelde bestaat natuurlijk ook. Wie extra nadruk legt op het conformeren met de groep zal hiervoor mogelijk sociaal beloond worden, bijvoorbeeld in de vorm van complimenten over de inzet van deze persoon, doordat hij of zij extra veel nadruk legt op de opvattingen van de groep (Raven & Rubin, 1976).

3.2.4 Effecten van sociale invloed

Normatieve sociale invloed beperkt zich meestal tot de specifieke sociale situatie waarin die norm belangrijk is. Dit wordt inwilliging of 'compliance' genoemd. De deelnemer aan de excursie is hier een goed voorbeeld van, omdat het wenselijke gedrag niet vertoond zou worden als er geen excursie zou zijn geweest.

Een ander belangrijk verschil tussen informationele invloed en normatieve invloed is dat informationele invloed tot overtuiging en privé-acceptatie van het groepsstandpunt kan leiden, terwijl normatieve invloed meestal alleen tot inwilliging en aanpassing leidt voor de duur van de groepssituatie (Van Woerkum, 1999). Overigens kán aanpassing op termijn tot privé-acceptatie leiden, bijvoorbeeld wanneer een persoon langdurig onder invloed van een sociale groep staat. Als de deelnemer van de excursie bijvoorbeeld nog maandelijks een nieuwsbrief krijgt met daarin informatie en argumenten waarom de mechanische kokkelvisserij schadelijk zou zijn voor de Waddenzee, dan kan dit op termijn ertoe leiden dat de deelnemer het standpunt van de milieuorganisatie overneemt.

3.3 Zelfreferentialiteit

3.3.1 Van individu naar groep: selectieve perceptie

Het begrip selectieve perceptie is vooral van toepassing op individuen, maar heeft een duidelijke relatie met zelfreferentialiteit, dat meer van toepassing is op groepen. Het individu is geneigd om uit zijn omgeving informatie te filteren die op de een of andere manier nuttig is. Met betrekking tot het analysemodel uit het vorige hoofdstuk, sluit dit aan op de manier waarop er kennis wordt vergaard over een bepaald onderwerp. Het kan bijvoorbeeld gaan om een puur praktisch nut. Zo is het erg waarschijnlijk dat iemand die een voorliefde heeft voor de natuur, eerder naar een advertentie kijkt van een milieuorganisatie die zich bezighoudt met de bescherming van de Waddenzee dan iemand die totaal niet geïnteresseerd is in de natuur. Toch kunnen ook andere overwegingen van toepassing zijn. Er wordt nogal eens verondersteld dat bij selectieve perceptie de drang tot zelfhandhaving meespeelt, waardoor men niet te vaak in aanraking wil komen met informatie die strijdig is met de eigen opvattingen of standpunten (Van Woerkum, 1997).

Deze eigenschap kan eenvoudig ingepast worden in het analysemodel, met name in relatie tot het element 'belangen'. Zelfhandhaving impliceert namelijk dat er één of meerdere belangen moeten meespelen, anders zou er geen reden zijn om iets te handhaven.

Dit kenmerk van selectieve perceptie is zeker van toepassing op groepen. Hieronder wordt dan ook de overgang gemaakt van individu naar groep met de behandeling van het begrip zelfreferentialiteit.

3.3.2 Omschrijving van het begrip

In deze scriptie zal de definitie van Van Woerkum (1997) aangehouden worden. Hij omschrijft zelfreferentialiteit als 'een eigenschap van mensen of organisaties om de omgeving (en zichzelf) waar te nemen vanuit een eigen perspectief, vanuit een eigen relevantiebegrip, vanuit een volstrekt vanzelfsprekend idee over wat belangrijk is en wat niet. Aldus ziet men bepaalde dingen, maar blijven andere onzichtbaar. Daar heeft men – letterlijk – 'geen oog voor'.

Zelfreferentialiteit is niet iets uitzonderlijks. Groepen kunnen hun omgeving waarnemen zodat de werkelijkheid wordt gereduceerd. Mensen zijn over het algemeen geneigd om hun omgeving te ordenen door in categorieën te denken en te

generaliseren. Het zijn dus normale processen, die nodig zijn om in het dagelijks leven te kunnen functioneren. Wanneer deze voorstellingen echter niet naar de buitenwereld worden teruggekoppeld, kunnen er bij mensen vooroordelen ontstaan en kunnen groepen zelfreferentieel worden (Lijklema, 2001).

3.3.3 Structuur van groepen

Wilke (1992, in Lijklema, 2001) koppelt zelfreferentialiteit aan de structuur van groepen (organisaties). Naarmate een groep wat betreft structuur minder flexibel is, zullen de veranderingen in de omgeving ook minder volledig worden opgepikt. De externe veranderingen doen steeds weer opnieuw aanspraak op de interne veranderingen, waar eigenlijk geen ruimte voor is. Individuen in een groep die weinig veranderingspotentieel ervaren, zullen de omgeving bij voorkeur als redelijk stabiel waarnemen en wel volgens de relevanties die in de eigen structuur gevestigd zijn. Kortom, er wordt naar de 'buitenwereld' gekeken, zoals de groep zelf georganiseerd is. Men ziet wat men is en de omgeving wordt vanuit de eigen identiteit geconstrueerd.

3.3.4 Selectie van informatie door groepen

Hoe er naar de 'buitenwereld' gekeken wordt hangt ook nauw samen met de informatie die groepen of organisaties hebben. Bekkers (1994) schrijft hierover, naar aanleiding van artikelen van Weick, dat organisaties geen objectieve en volledige informatie over omgevingsvraagstukken hebben. Bepaalde ontwikkelingen laat men dan ook bewust buiten beschouwing. Hij merkt tevens op dat informatie wordt geselecteerd en gefilterd op basis van een 'bias' die weer wordt bepaald door specifieke belangen, de positie en het referentiekader van actoren. Het zijn deze factoren die bepalen welke informatie precies verzameld en bewerkt wordt. Logischerwijs betekent het verzamelen van informatie gelijktijdig een selectieproces, waarin de groep de omgeving telkens opnieuw construeert. Mensen gaan zich dus vaak gedragen naar het beeld dat ze hebben van hun omgeving. Door bepaald gedrag te vertonen bevestigen ze het beeld dat ze hebben van diezelfde omgeving. Weick noemt deze eigenschap van groepen 'enactment'.

Dit sluit wederom aan op het analysemodel, aangezien 'belangen' een belangrijk element is van het model. Ook wordt de relatie tussen de elementen duidelijker, want uit de paragrafen 3.3.1 en 3.3.4 kan worden opgemaakt dat kennis en belangen nauw met elkaar samenhangen.

3.3.5 Doorbreken van zelfreferentialiteit

Er kan geconcludeerd worden dat zelfreferentieel systeem op een selectieve manier open staat. Er wordt geleerd van de omgeving, maar volgens eigen normen. Er is tegelijkertijd sprake van een groeiend inzicht in de omgeving, alsook een groeiende onwetendheid. Men weet niet wat er in een deel van de omgeving gebeurt en men weet niet dat men dit niet weet (Leeuwis, 1994 in Van Woerkum, 1999).

Om zelfreferentialiteit te kunnen doorbreken is een gevoel van afhankelijkheid door de betreffende groep of organisatie essentieel. Men moet beseffen dat zonder de ander de eigen doelen veel moeilijker te realiseren zijn. Daarvoor is het belangrijk dat men zich in een ander kan verplaatsen. Dit betekent dat een ander in de eigen omgeving geplaatst moet kunnen worden, zowel als andersom, dat men zich zelf kan voorstellen in de omgeving van een ander. Zo kan de eigen identiteit geproblematiseerd worden en komt er ruimte voor kritische reflectie op het eigen functioneren (Van Woerkum, 1997).

Het vermogen om te reflecteren hangt af van empathie. Dit is het vermogen om de cognitieve en affectieve processen over te nemen. Hieronder valt bijvoorbeeld de motivatie om zich in een ander te verdiepen. Dit houdt in dat men open staat om een

ander te willen leren kennen, vanuit een persoonlijke betrokkenheid met diens lot. Verder moet er vaardigheid zijn om contacten te leggen. Het is immers vrij eenvoudig om zich in te leven in mensen van een eigen groep. Maar om om te gaan met mensen van een andere groep moeten contacten worden gelegd. Hier vloeit uit voort dat empathie is gebaseerd op ervaring en reeksen van interacties, zo mogelijk ook van het meer persoonlijke type. Als laatste is mensenkennis een handige troef. Dit is het vermogen om tussen mensen verschillen waar te nemen en die te kunnen interpreteren. Zo kan men genuanceerder over bepaalde reacties oordelen en is men eerder gevrijwaard voor stereotypering op basis van algemene criteria (Van Woerkum 1997; Van Woerkum en Kuiper, 1995).

3.4 Gedeelde standpunten

3.4.1 Het analysemodel bij groepen

Als men zich wil verdiepen in het standpunt van een groep, dan is het onder andere mogelijk om dit te doen volgens het analysemodel van hoofdstuk 2. De vraag rijst echter, of een groep ideologieën, kennis, belangen, attitudes en ook standpunten kan hebben. Het antwoord hierop moet zijn dat dit niet het geval is. De 'groep' is slechts een naam voor een aantal individuen die deze elementen delen. De 'groep' zèlf kan niet denken, geen handelingen verrichten en geen gedrag vertonen. Het zijn de individuen – al of niet in een groep – die deze vermogens hebben. Toch wordt er in het dagelijks taalgebruik dikwijls gesproken over 'de houding' of 'het standpunt' van bijvoorbeeld een milieuorganisatie. Maar eigenlijk zijn het de individuen die onder de naam van een groep gezamenlijk bepaald gedrag vertonen, of bepaalde handelingen verrichten. Voor een milieuorganisatie kan dat bijvoorbeeld het bestuur zijn. Als een milieuorganisatie een standpunt heeft ingenomen, dan betekent dit eigenlijk dat bijvoorbeeld de bestuursleden een compromis hebben gesloten ten aanzien van een onderwerp, om als het ware met één duidelijke krachtige stem naar buiten te kunnen treden. Omdat het enigszins onhandig is om te spreken van 'de bestuursleden hebben gezamenlijk een compromis gesloten ten aanzien van hun standpunten', wordt dit gegeneraliseerd naar 'de milieuorganisatie heeft een standpunt ingenomen'.

De paragraaf wordt vervolgd met een korte verdieping in elk van de elementen, in relatie tot standpunten bij groepen. Het analysemodel uit het vorige hoofdstuk zal hiervoor de leidraad zijn.

Gedeelde ideologie

Individuen kunnen bepaalde ideologieën met elkaar delen, dit kan zelfs een belangrijke reden zijn waarom de individuen tot dezelfde groep behoren. Met betrekking tot het conflict rondom de mechanische kokkelvisserij speelt de visie van groepsleden op de relatie tussen mens en natuur bijvoorbeeld een belangrijke rol. Binnen deze groep kan er sprake zijn van informationele sociale invloed (zie paragraaf 3.2.2), omdat men elkaar mogelijk langdurig beïnvloedt volgens een bepaalde ideologie. Individuen die bij milieuorganisaties aangesloten zijn zullen logischerwijs de natuur zwaarder mee laten tellen in hun overwegingen dan een kokkelvisser.

Gedeelde attitudes

Als individuen in een groep bepaalde overwegingen delen ten aanzien van één of meerdere onderwerpen, dan worden bepaalde attitudes natuurlijk ook gedeeld (zie paragraaf 2.3.2). Dit gegeven kan samen met het element ideologie als basis worden gezien voor de binding tussen individuen om tot de betreffende groep te horen. Ook hier

speelt sociale invloed een belangrijke rol, zoniet via informationele invloed, dan wel via normatieve invloed (zie paragraaf 3.2.2). De mate waarin attitudes gedeeld worden is dermate groot dat individuen als het ware een stukje van hun eigen persoonlijke betrokkenheid (zie paragraaf 2.4.2) herkennen in anderen.

Gedeelde kennis
Individuen in een groep brengen elkaar op de hoogte van 'relevante' kennis, wat betekent dat ook kennis gedeeld wordt. Zoals in paragraaf 3.3 duidelijk werd, kunnen individuen binnen een groep bepaalde kennis of informatie filteren uit hun omgeving, die bij hun eigen groepsidentiteit past. Door informatie binnen een groep aan elkaar door te geven, wordt dit proces verder versterkt.

Gedeelde belangen
Als belangen gedeeld worden, dan wordt er ook wel gesproken van een relatie waarin de handelingen van een individu om zijn of haar doel te bereiken, de waarschijnlijkheid vergroten dat een ander individu of andere groep tevens vooruitgang boekt in het bereiken van een bepaald doel en vice versa. Kortom, het is aannemelijk dat men gezamenlijk meer bereikt dan alleen (Raven & Rubin, 1976). Gedeelde belangen kunnen het gevolg zijn van positieve onderlinge afhankelijkheid in middelen en mogelijk ook van positieve onderlinge afhankelijkheid in doelen. Hier vloeit uit voort dat als belangen gedeeld worden, dit meestal leidt tot samenwerking (zie ook paragraaf 2.7.4).

Gedeelde standpunten
In paragraaf 3.4.1 werd al genoemd dat het standpunt van de groep eigenlijk een compromis is van standpunten van individuen die lid zijn van de groep. Wel moet opgemerkt worden dat niet alle individuen in een groep dezelfde mate van macht hebben. Er wordt in dit geval ook wel gesproken van sociale macht, die als potentiële sociale invloed wordt beschouwd door French & Raven (1959). Sociale macht wordt door hen omschreven als de mogelijkheid van een persoon of groep om een andere persoon of groep te beïnvloeden.

3.5 Vooruitblik op de toepassing van de theorie

Met het doornemen van de ontwikkeling van standpunten bij groepen, voorafgegaan door de ontwikkeling van standpunten bij individuen, is het theoretisch gedeelte afgerond. In hoofdstuk 5 zal dit kader toegepast worden op de drie groepen. Op deze manier kan de complexe werkelijkheid op een consistente en verantwoorde manier gedeconstrueerd worden, waardoor ontwikkelingsprocessen zichtbaar worden binnen de vorming van standpunten.

Inderdaad, ook de ontwikkeling van standpunten is een complex proces, dat door middel van de theorie in bepaalde kaders geplaatst kan worden. Alleen op deze manier kan een overkoepelende analyse gemaakt worden van de daadwerkelijke ontwikkeling van standpunten bij de drie groepen. Kortom, de werkelijkheid wordt doelbewust opgesplitst, om later deze stukjes weer bij elkaar te laten komen, zodat algemeen geldende conclusies getrokken kunnen worden. Dit laatste moet gezien worden als de eerdergenoemde terugkoppeling naar de buitenwereld.

In het volgende hoofdstuk zal aan de hand van de beschrijving van ontwikkelingen in het verleden en heden van de drie groepen deze werkelijkheid zichtbaar worden. De combinatie van hoofdstuk 4 met het theoretisch gedeelte vormt de basis van hoofdstuk 5.

Hoofdstuk 4
Verleden en heden van de groepen

4.1 Inleiding

Nu het theoretische kader is afgebakend, kunnen de drie groepen beschreven worden, te weten de mechanische kokkelvisserij, de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels. Om deze groepen in het juiste perspectief te kunnen plaatsen zal er echter eerst worden ingegaan op de betekenis van de Waddenzee als natuurgebied en het algemene beleid dat de afgelopen decennia is gevoerd om het gebied te beheren. Milieuorganisaties blijken namelijk vaak te wijzen op de status die het gebied heeft en wat dit impliceert voor de mechanische kokkelvisserij. In dezelfde paragraaf wordt kort ingegaan op de kokkel, het schelpdiertje waar de discussie om draait. Daarna wordt er specifiek ingegaan op het beleid voor de Waddenzee ten aanzien van de mechanische kokkelvisserij.

In de daaropvolgende paragraaf wordt beschreven hoe elk van de drie groepen is ontstaan en wat de doelstellingen zijn. Daarna wordt ingegaan op hoe de groepen deze doelstellingen precies nastreven. Vervolgens worden de begrippen kennis, belangen en ideologie uitgewerkt, zoals eerder uiteen is gezet in hoofdstuk twee. De attitude wordt niet behandeld, omdat het begrip dermate moeilijk meetbaar is, dat hiervoor meerdere interviews noodzakelijk zijn. Gezamenlijk vormen de paragrafen de basis – net als in het analysemodel – voor het uiteenzetten van de standpunten van de drie groepen.

4.2 De Waddenzee

4.2.1 Omschrijving gebied

De Waddenzee is Europa's grootste *wetland* ecosysteem en één van de grootste in de wereld. Het gebied kenmerkt zich door een erg hoge biomassaproductie en de ecologische betekenis reikt ver buiten de geografische grenzen. Het gebied vormt één van de meest belangrijke leefomgevingen voor kust- en watervogels in de wereld en het is het meest belangrijke gebied waar trekvogels uitrusten in Europa. Een aantal zeezoogdieren is karakteristiek voor het gebied. Daarnaast is de Waddenzee de thuishaven van vele vissoorten en een belangrijk paringsgebied voor vissoorten uit de Noordzee en omliggende kustwateren. Logischerwijs is een groot aantal toewijzingen van toepassing op het gebied als het gaat om natuurbescherming (Steins, 1999). Het Nederlandse gedeelte is toegewezen als:

- Een wetland van internationale betekenis, vallende onder de Ramsar Conventie van 1971
- Een 'Speciaal Beschermd Gebied' onder de Europese richtlijn over de conservatie van Wilde Vogels (79/409/EEC)
- Een 'Man and Biosphere' (MAB) reservaat onder het UNESCO MAB programma (NFNA *et. al.,* 1991 in Steins, 1999)

Elke drie jaar ontmoeten de rijksoverheden van Nederland, Duitsland en Denemarken elkaar tijdens de Trilaterale Overheidsconferentie om over beleidsuitvoering te praten en erover te beslissen, om zo de Waddenzee als geheel te kunnen beschermen.

4.2.2 Nationaal beleid ten aanzien van de Waddenzee

Op nationaal niveau is de bescherming en conservatie van het Nederlandse gedeelte van de Waddenzee gebaseerd op een combinatie van twee planningsinstrumenten. Ten eerste is dat de Natuurbeschermingswet uit 1981, die impliceert dat het gebied een staatsnatuurmonument is. Ten tweede het Waddenzee Memorandum uit 1981, dat de basis vormt voor alle overige planningen ten aanzien van conservatie en management voor de autoriteiten op rijksniveau, regionaal niveau en lokaal niveau (Steins, 1999). De primaire doelstelling van het Waddenzee Memorandum is:

> "De duurzame bescherming en ontwikkeling van de Waddenzee als een natuurconservatie gebied, waarin menselijk gebruik voor economische of recreatieve doeleinden mogelijk is. (VROM, 1994:7 in Steins, 1999)"

Tegen de tijd dat de noodzaak van natuurconservatie van de Waddenzee voor het eerst werd benadrukt, had het gebied zich al ontwikkeld tot een belangrijke economische bron van inkomsten. Voorbeelden hiervan zijn visvangst, commerciële scheepvaart, militaire oefeningen, recreatie en de extractie van mineralen zoals zand, schelpen en gas. In deze context is de behoefte om natuurconservatie te harmoniseren met menselijk gebruik steeds belangrijker geworden (Steins, 1999).

Voor 1996 was het management van de verschillende economische activiteiten gebaseerd op een sectorale benadering, waarbij elke gebruikersgroep zijn eigen managementplan had. Toen het Waddenzee Memorandum in 1994 werd geamendeerd, werd besloten dat alle twaalf sectorale plannen moesten worden samengevoegd in een plan, te weten de Planologische Kernbeslissing Waddenzee (PKB-Waddenzee). De hoofddoelstellingen van dit plan zijn de onverstoorde ontwikkeling van natuurlijke processen en de conservatie – en zo mogelijk regeneratie en ontwikkeling – van bestaande natuurlijke waarden. Menselijke activiteiten zijn hierin geoorloofd, op de voorwaarde dat zij niet strijdig zijn met deze doelstellingen (Rijkswaterstaat, 1996 in Steins, 1999). Na een proces van intensief overleg tussen alle betrokkenen werd het PKB-Waddenzee voor de periode 1996-2001 aangenomen (Steins, 1999).

4.2.3 De kokkel

Kokkels *(Cerastoderma edule)* leven aan de oppervlakte in het zand en het slib en vormen een onderdeel van het menu van meeuwen, eidereenden, scholeksters, zeesterren, platvissen en kreeftachtigen. De kokkelstand in de Waddenzee wisselt nogal van jaar tot jaar. Eind 1991 waren er in de gehele Waddenzee bijvoorbeeld 4 miljoen kilo kokkels over, terwijl in 1992 het kokkelbestand op ruim 40 miljoen kilo werd geschat. In 1993 herbergde de Waddenzee weer slechts 3,5 miljoen kilo kokkels. De oorzaak van de grote schommelingen in de kokkelstand is nog niet bekend. In ieder geval blijken zowel strenge als erg zachte winters invloed uit te oefenen op het kokkelbestand. Bij strenge winters gaan veel kokkels dood; bij zachte winters overleven alle kokkels, ook de zwakke. Er blijven bovendien ook organismen in het leven die schadelijk kunnen zijn voor kokkels (Ecomare, 2001).

4.2.4 Beleid ten aanzien van de mechanische kokkelvisserij

De kokkelvisserij werd tot 1993 door de overheid gereguleerd door in de vergunningen het aantal visdagen en soms visgebieden te beperken. Dit leidde tot een sterke wedijver tussen vissers, die resulteerde in de ontwikkeling van grotere, steeds ondieper gaande, krachtiger schepen (Stichting ODUS, 2001).

Begin jaren '90 van de 20e eeuw liep o.a. de kokkelstand in de Nederlandse Waddenzee aanzienlijk terug. Vogelsoorten (eidereend, scholekster en kanoetstrandloper) die in hun voedselvoorziening vooral van deze schelpdieren afhankelijk zijn, namen volgens tellingen in aantal af. De mechanische kokkelvisserij werd geconfronteerd met een zeer laag aanbod van kokkels en was vanuit economisch perspectief gedwongen een relatief steeds groter wordend aandeel van de resterende bestanden te bevissen. Dit heeft geleid tot een felle maatschappelijke en politieke discussie over het beheer van de kokkelvisserij in de Nederlandse Waddenzee en andere kustwateren (Ministerie van LNV, 2003).

Deze discussie leidde in 1993 tot de Structuurnota Zee- en Kustvisserij (Ministerie van LNV, 2003). De Structuurnota vormde de basis voor het nieuwe beleid voor de kokkelvisserij. Dat beleid is sindsdien gebaseerd op drie pijlers: gesloten gebieden, voedselreservering en een regime van co-management (zelfbeheer door de sector). Met gesloten gebieden wordt 26% van de droogvallende platen in de Waddenzee bedoeld, waar simpelweg niet gevist mag worden. Daarnaast is met het oog op herstel van stabiele mosselbanken de visserij op de droogvallende platen zoveel mogelijk beperkt. Voedselreservering betekent dat de visserij alleen kan plaatsvinden als er meer schelpdieren aanwezig zijn dan de vogels nodig hebben om de winterperiode door te komen. De visserij mag alleen het surplus opvissen. Verder moet de kokkelvisserij in het kader van co-management gecontroleerd plaatsvinden. Dat betekent dat er wordt gevist op basis van visplannen. Door het systeem van blackboxen aan boord van de schepen (plaatsbepalingapparatuur) kunnen de visserijactiviteiten van de sector ook daadwerkelijk worden gecontroleerd (Ministerie van LNV, 2003).

In 2003 wordt de effectiviteit van het nieuwe beleid definitief geëvalueerd door middel van het onderzoeksprogramma EVA II. De coördinatie van het evaluatieproces is in handen van een stuurgroep van het ministerie van LNV. Een groep onafhankelijke wetenschappers doet in opdracht van het ministerie onderzoek naar deze effecten (Ministerie van LNV, 2003).

4.3 Ontstaansgeschiedenis en doelstelling van de groepen

De mechanische kokkelvisserij

De mechanische visserij op kokkels komt voort uit het handmatig kokkelvissen, dat al in de 19e eeuw werd uitgeoefend in de Waddenzee. De mechanische wijze van vissen is in de jaren '50 van de 20e eeuw ontstaan. In de jaren '60 werd voor het eerst gebruik gemaakt van een hydraulische kor. Dit vistuig bestaat thans uit een op twee sleden gemonteerde korf met spijlen die 15 mm uit elkaar staan. Middels een waterstroom worden de kokkels uit de bodem losgewoeld, waarna een mes dat 2 tot 3,5 centimeter diep in de bodem steekt ervoor zorgt dat de losgewoelde kokkels in de kor terechtkomen (Stichting ODUS, 2001).

Om uiting te geven aan het samenwerkingsverband tussen visserijorganisaties (kokkel- mossel- en oestersector) en de georganiseerde handel is in 2001 stichting ODUS (Ontwikkeling Duurzame Schelpdiervisserij) opgericht. De Producentenorganisatie Kokkelvisserij, die de belangen behartigt van alle kokkelvissers, en Stichting ODUS zijn samen de belangrijkste vertegenwoordigers van de kokkelvissers. De algemene hoofddoelstelling van de Nederlandse schelpdiersector die zij tot 2020 willen realiseren: een economisch rendabele en ecologisch verantwoorde schelpdiervisserij, met brede maatschappelijke acceptatie (Stichting ODUS, 2001).

De Waddenvereniging
De Waddenvereniging is in de jaren zestig opgericht om de plannen van de rijksoverheid om het Nederlandse gedeelte van de Waddenzee grotendeels in te polderen tegen te houden. Het begin van dit plan zou bestaan uit de aanleg van twee dammen naar het eiland Ameland. Bezorgde natuurliefhebbers, bewoners van het waddengebied en biologen richtten daarom in 1965 de 'Landelijke Vereniging tot behoud van de Waddenzee' op. Doorgaans wordt echter als naam 'De Waddenvereniging' gehanteerd (Waddenvereniging, 2003a). De Waddenvereniging is dus opgericht vanuit de overtuiging dat het waddengebied een onvervangbaar natuurgebied is, dat voor toekomstige generaties beschermd moet worden. 'De vereniging vindt haar inspiratie in het feit dat de Waddenzee een van de mooiste en grootste aaneengesloten natuurgebieden van Noordwest-Europa is' (Waddenvereniging, 2002).

In het beleidsplan 2002-2005 van de Waddenvereniging (Waddenvereniging, 2002) staat over de doelstelling het volgende: "de vereniging stelt zich ten doel de bevordering van de belangstelling voor het waddengebied en de Noordzee in de ruimste zin van het woord en streeft naar een zo goed mogelijk behoud, herstel en beheer van natuur, landschap en milieu en van de ecologische en cultuurhistorische waarden van en in deze gebieden" (Waddenvereniging, 2002).

Anno 2001 telde de vereniging ruim 51.000 leden (Waddenvereniging, 2001), waarvan een aanzienlijk deel uit de grote steden afkomstig is (Westerman, 1999).

Stichting Wilde Kokkels
Stichting Wilde Kokkels liet voor het eerst van zich horen in het najaar van 2000, onder de naam 'Schelpen voor Vogels'. In hetzelfde jaar werd de groep omgedoopt tot 'actiegroep De Wilde Kokkels'. In het najaar van 2002 werd de actiegroep een stichting, nog steeds getrokken door de vier biologen uit Groningen en Texel die Schelpen voor Vogels oprichtten (SOVON, 2002; Stichting Wilde Kokkels, 2003a). Stichting Wilde Kokkels is opgericht uit onvrede met een aantal zaken. Ten eerste uiteraard vanwege bezorgdheid rondom de impact van de mechanische schelpdiervisserij in de Oosterschelde en de Waddenzee, ten tweede wegens onvrede met het beleid van o.a. de Waddenvereniging en de Vogelbescherming, dat volgens de stichting te weinig resultaat boekte. Ten derde is men het natuurlijk ook niet eens met het huidige beleid van de rijksoverheid ten aanzien van de regulering van de mechanische kokkelvisserij. Daarnaast geeft De Goeij in een gepubliceerd interview (SOVON, 2002) aan dat wetenschappers niet de kans krijgen om voor hun eigen mening uit te komen, waar via Stichting Wilde Kokkels verandering in moet komen (SOVON, 2002).

De doelstelling van Stichting Wilde Kokkels wordt in een interview met Jeroen Reneerkens omschreven als 'de volledige beëindiging van de mechanische schelpdiervisserij (mechanische kokkelvisserij, mosselzaadvisserij en spisula-visserij) in de Oosterschelde en de Waddenzee'. Men zou het – in tegenstelling tot de Waddenvereniging – niet terecht vinden als de sector uitgekocht wordt door de overheid, omdat 'het ecosysteem van de Waddenzee volledig is leeggeroofd'. Bovendien wil men voorkomen dat de mechanische kokkelvisserij met behulp van geld van de overheid toch kan voortbestaan door in andere gebieden op de wereld te vissen.

4.4 Wijze waarop doelstellingen nagestreefd worden

De mechanische kokkelvisserij
Een economisch rendabele schelpdiervisserij (hierna kokkelvisserij genoemd) moet bereikt worden door efficiënte samenwerking in de productieketen (Stichting ODUS,

2001). Dit betekent een regelmatige aanvoer van de grondstof en een kwalitatief hoogwaardig eindproduct, versterking van de marktpositie en acceptabele rentabiliteit. Men wil dit bereiken door onder meer procesinnovatie, studie en ketenbeheersing. Ecologisch verantwoorde kokkelvisserij moet plaatsvinden doordat het visregiem naar plaats, tijdstip en vis- en kweekmethode gericht is op een optimaal, dynamisch beheer van de schelpdierbestanden en een geringe bodemberoering. Op langere termijn moet dit ertoe leiden dat er geen wezenlijke nadelige effecten zijn op de kokkelbestanden en daarop voedselzoekende vogels, maar ook op de bodem en het daarvan afhankelijke bodemleven. Er wordt dus gestreefd naar een optimaal beheer van de bestanden en daarmee zo mogelijk bij te dragen aan het voedselaanbod van schelpdieretende vogels. Maatschappelijk geaccepteerde kokkelvisserij moet een gewaardeerde bijdrage leveren aan het duurzame gebruik van de kustgebieden. Beslissers en opinieleiders moeten daartoe de eigen verantwoordelijkheid van de sector respecteren en erkennen. Bovendien moeten bewoners, recreanten en andere gebruikers van het Waddengebied de kokkelvisserij vinden passen in het (traditionele en cultuurhistorische) beeld van werken in dit natuurgebied. Consumenten zullen op deze manier het product herkennen als een product dat op een ecologisch verantwoorde wijze uit de natuur is verkregen (Stichting ODUS, 2001).

Over het algemeen valt op dat de mechanische kokkelvisserij niet bijzonder veel van zich laat horen via bijvoorbeeld de media. Toch wordt in de visie van Stichting ODUS de noodzaak onderkend om te communiceren met de maatschappij om draagvlak te creëren. Zo staat in de visie dat men het brede publiek wil informeren met behulp van het Internet en brochures (Stichting ODUS, 2001). Ook is er enkele malen een advertentie geplaatst in verschillende dagbladen waarin dialoog wordt gezocht met de Waddenvereniging en de Vogelbescherming, ‘op basis van de feiten’ (Producentenorganisatie Kokkelvisserij, 2003a). Verder proberen ook de kokkelvissers via de Producentenorganisatie Kokkelvisserij handtekeningen te verzamelen om steun te zoeken voor het vissen. Oud-minister Braks heeft men bereid gevonden om voorzitter te zijn van de producentenorganisatie, wat zeker als een politieke zet van de kokkelvissers gezien mag worden (Producentenorganisatie Kokkelvisserij, 2003b).

De Waddenvereniging

Doelstellingen probeert men bij deze vereniging te bereiken door het voeren van juridische procedures en het uitoefenen van politieke druk. Voorts brengen zij uitvoerige informatie bijeen en wordt hierover voorlichting gegeven. Als laatste worden acties gevoerd tegen activiteiten die het gebied schade kunnen toebrengen. In de afgelopen decennia claimt de Waddenvereniging onder andere volgende zaken te hebben bereikt (Waddenverenging, 1999):

- Ameland werd niet met twee dammen verbonden met de vaste wal.
- Verschillende inpolderingplannen zijn niet doorgegaan, waaronder het plan om 4.000 hectare kweldergebied in te polderen in Noord-Friesland en het kweldergebied Balgzand van 8.100 hectare.
- Er is geen olie-/gasleiding van de NAM door de Waddenzee aangelegd.
- Het Dollard-kanaal werd niet aangelegd.
- De Dollarthafen (Duitse haven in Waddengebied) is er niet gekomen.
- De industrieterreinen bij de Eemshaven en Delfzijl worden niet uitgebreid.
- Verontreinigd slib uit de haven van Delfzijl wordt niet meer in de Eemsmond gestort.
- Radio-actief afval wordt niet opgeslagen in zoutkoepels in Groningen, Friesland en Drenthe.

- De komende jaren mogen er in het waddengebied geen exploitatieboringen plaatsvinden, alleen proefboringen vanaf de vaste wal.
- Het plan om een windmolenpark aan te leggen langs de afsluitdijk is op aandringen van de vereniging niet doorgegaan.

Bij communicatieactiviteiten wordt de prioriteit voornamelijk gelegd bij de groep actieve bezoekers en bewoners (Waddenvereniging, 2002). Wat betreft voorlichting heeft de Waddenvereniging informatiecentra op Texel en Terschelling, waar tevens excursies worden verzorgd. Verder is er een promotieteam op Schiermonnikoog, zijn er ‘varende voorlichters’ op de bruine zeilvloot en bovendien de excursies langs de vastelandskust (Waddenvereniging, 2002).

De Waddenvereniging legt tijdens het opleiden van begeleiders voor excursies veel nadruk op de impact die de mechanische kokkelvisserij zou hebben op de flora en fauna van de Waddenzee. In dit opzicht wordt er samengewerkt met Stichting Wilde Kokkels, die een deel van het opleidingsprogramma voor zijn rekening neemt. Voor educatieve activiteiten is er daarnaast de Wad-o-logen Bende, voor de jeugd van 8 tot 17 jaar. Sinds eind 2002 houden ook zij zich actief bezig met de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij (Waddenvereniging, 2002).

In de aanloop naar het rapport van EVA II heeft de Waddenvereniging in samenwerking met onder andere Stichting Wilde Kokkels tijdens de zomer van 2003 een bezwaarschriftenactie gehouden, om de politiek onder druk te zetten (Waddenvereniging, 2003b).

Van overleg tussen de Waddenvereniging en vertegenwoordigers van de mechanische kokkelvisserij is geen sprake. De Waddenvereniging heeft het standpunt ingenomen dat deze vorm van visserij niet duurzaam kan plaatsvinden en vanuit dit oogpunt acht men het waarschijnlijk nutteloos om met elkaar om de tafel te gaan zitten.

Stichting Wilde Kokkels
Stichting Wilde Kokkels probeert via publiciteitsacties, juridische procedures, het versturen van brieven aan regeringspartijen en het ministerie van LNV, e-mailacties en het schrijven van petities haar doelstellingen te bereiken (SOVON, 2002; Stichting Wilde Kokkels, 2003b). Voorzitter Martijn de Jong geeft in een gepubliceerd interview (Milieudefensie, 2002) aan dat Stichting Wilde Kokkels vooral een webactiegroep is ‘zonder duur kantoor, tijdschrift of betaalde medewerkers’, geïnspireerd door het anti-globalisme. Voorbeelden van acties zijn een open brief aan staatssecretaris Faber (2000), een oproep aan de Tweede Kamer (2000) en het uitdelen van flyers en het neerleggen van dode eidereenden op de biodiversiteitconferentie in Den Haag (2002) (Stichting Wilde Kokkels, 2003a).

4.5 Kennis, belangen en ideologie

De mechanische kokkelvisserij
Stichting ODUS en de Producentenorganisatie Kokkelvisserij maken gebruik van onderzoeksgegevens van TNO, Universiteit van Utrecht en het RIVO. De officiële standpunten berusten vrijwel altijd op deze gegevens. Er is uiteraard ook veel praktisch opgedane kennis in huis bij de kokkelvissers die dikwijls niet terug te vinden is in de wetenschappelijke literatuur. De vissers zélf baseren hun standpunten dan ook vaak op deze praktische kennis.

Het spreekt voor zich dat werknemers binnen de mechanische kokkelvisserij in de eerste instantie hun brood proberen te verdienen door te vissen, dus het

economische belang staat voorop. Er speelt echter nog een tweede belang en dat is het plezier wat de vissers hebben in hun vak. Vissen is voor velen hun lust en hun leven en men geniet ervan om in de buitenlucht te werken. Voor de meeste vissers is er simpelweg geen alternatief voor het beroep dat ze hebben. Velen zijn opgegroeid op het water en hebben in hun leven niets anders gedaan dan vissen.

Over het algemeen vinden vissers dat de mens en dus ook de kokkelvisserij simpelweg in de Waddenzee thuishoort. Men ervaart de natuur als veerkrachtig, die zich herstelt zolang er weloverwogen mee omgegaan wordt.

De Waddenvereniging

De Waddenvereniging baseert zijn kennis op onderzoeksgegevens van Alterra, het NIOZ en Rijksuniversiteit Groningen. Deze gegevens blijken een belangrijke rol te spelen als het gaat om de uiting van standpunten door de Waddenvereniging.

Logischerwijs gaan natuurbelangen voorop voor de Waddenvereniging, dat is in de eerste instantie de reden geweest waarom de vereniging werd opgericht. Voor de actieve leden van de Waddenvereniging speelt het genieten van de natuur tevens een belangrijke rol. Maar in de besluitvorming moet ook rekening worden gehouden met de mening van de leden en de achterban. Tenslotte kan een vereniging niet bestaan zonder leden die contributie betalen en donaties doen. Hier vloeit uit voort dat een vereniging zich dus in stand moet houden, wat als een tweede belang kan worden aangeduid. Bovendien moet genoemd worden dat er ongeveer vijftig personen een betaalde baan hebben bij de Waddenvereniging (Waddenvereniging, 2001), aldus is er ook hier – in bepaalde mate – sprake van economische belangen.

De meeste mensen die werken of actief zijn bij de Waddenvereniging doen dit vanuit de persoonlijke overtuiging dat ze met iets goeds bezig zijn. Er lijkt een duidelijke drang aanwezig te zijn om zich in te zetten voor de goede zaak. De mens mag in beperkte mate aanwezig zijn in de natuur, maar verstoring ervan is uit den boze.

Stichting Wilde Kokkels

Deze stichting maakt voornamelijk gebruik van onderzoeksgegevens vergaard door een aantal personen bij het NIOZ. Eén van de vier personen van Stichting Wilde Kokkels is dan ook AIO bij een onderzoeker van het NIOZ (Stichting Wilde Kokkels, 2003b). Een ander is de echtgenote van dezelfde onderzoeker en is zelf tevens onderzoeker bij het NIOZ (SOVON, 2002). Overigens heeft het NIOZ zélf in 2002 ook bezwaar gemaakt tegen een verleende vergunning. Er wordt dus vooral actiegevoerd met eigen vergaarde wetenschappelijke gegevens, waardoor het lastig wordt om wetenschap en actievoeren duidelijk van elkaar te scheiden.

Net als bij de Waddenvereniging zetten de vier zich vooral in om de natuur van de Waddenzee te beschermen. Ook deze mensen genieten van het Waddengebied en onderkennen krachtig de belangrijke natuurwaarden van het gebied. Men komt er echter openlijk voor uit dat er brood verdiend wordt door onderzoek te doen naar voornamelijk kanoetstrandlopers en dat men er dus belang bij heeft dat het goed gaat met deze vogels (Stichting Wilde Kokkels, 2003b). In een bezwaarschrift van Stichting Wilde Kokkels wordt bijvoorbeeld onder andere gesteld dat een verleende vergunning aan de mechanische kokkelvisserij de carrièrekansen en dus ook het toekomstige salaris in gevaar brengt van één van de leden van Stichting Wilde Kokkels (Stichting Wilde Kokkels, 2003b).

Eén van de interviews – met een marien bioloog – maakte duidelijk dat de vier personen van Stichting Wilde Kokkels hun doelstellingen nastreven vanuit een persoonlijke en privé overtuiging dat de wereld anders ingericht moet worden. Dit komt overeen met het eerder genoemde interview met de voorzitter, waarin gesteld wordt dat

men zich bij de oprichting van de actiegroep heeft laten inspireren door het anti-globalisme.

Ideologie en milieuorganisaties
Ideologie is uiteraard één van de belangrijkste drijfveren voor individuen om zich in te zetten voor milieuorganisaties. De oorsprong van deze ideologie ligt met name in het einde van de jaren zestig van de 20e eeuw. Rapporten als *Limits to growth* van de Club van Rome creëerden een toenemend besef dat de aarde een gelimiteerde gebruikscapaciteit heeft, waar men uit concludeerde dat er tevens een limiet is aan de groei van economie en bevolking. Volgens Dobson (2000), een vooraanstaand politiek ecoloog, kenmerkt een groot deel van de groene beweging zich door een apocalyptische getinte visie op de wereld.

4.6 Standpunten van de groepen

Zoals de elementen in het analysemodel leiden tot een standpunt, zo zal dit hoofdstuk eindigen in de uiteenzetting van de standpunten van de drie groepen, geschreven vanuit hun eigen visie op de problematiek.

De mechanische kokkelvisserij
De effecten van het vissen van kokkels op het bodemleven zijn minimaal. In feite worden alleen kokkels die groter zijn dan 15 mm opgevist. Na bevissing gaat de ontwikkeling van het leven op de zeebodem verder. Onomkeerbare effecten van kokkelvisserij zijn niet aangetoond. Decennia lang wordt op dezelfde plaatsen gevist, wat aangeeft dat de kokkelvisserij geen effect heeft op het herstel van het kokkelbestand. Bijzondere biotopen als oude mosselbanken en zeegrasvelden worden niet bevist (Van Stralen en Kesteloo-Hendriks, 1998; Nomden e.a., 1999; Craeymeersch, 1997; De Vlas, 1982 in Stichting ODUS, 2001).

Een duidelijk effect van de visserij op de aanwas van nieuwe kokkels is nooit gevonden. Kokkelbestanden schommelen sterk als gevolg van natuurlijke oorzaken als broedval, vraat door vogels en vissen, stormen en sterfte door kou. Uit de gegevens over waar in de periode 1992-2000 gevist is, blijkt dat herhaaldelijk op dezelfde plaatsen wordt gevist. Dit kan alleen als er ook op die plaatsen opnieuw kokkelbroed valt (Van Stralen en Kesteloo-Hendriks, 1998 in Stichting ODUS, 2001).

De kokkelvisserij heeft geen invloed op de stand van scholeksters. De hoeveelheid kokkels die beschikbaar is voor vogels wordt primair bepaald door de hoge wintersterfte van de kokkels (in de Waddenzee tussen 47% en 98 %) en niet door visserij. De gemiddelde sterfte als gevolg van visserij is in de periode na 1980 7% en na 1990 6,5% (Producentenorganisatie Kokkelvisserij, 2003c)

Aldus kan de mening van Stichting ODUS en de Producentenorganisatie Kokkelvisserij en dus ook die van de mechanische kokkelvissers als volgt worden samengevat: verdere inperking van de kokkelvisserij zal niet wezenlijk bijdragen aan de beoogde verbetering van omstandigheden voor schelpdieretende vogels of voor de ontwikkeling van mosselbanken of zeegrasvelden (Producentenorganisatie Kokkelvisserij, 2003d). Aldus is het verantwoord om door te gaan met het vissen op kokkels.

De Waddenvereniging
De waddenvereniging vindt dat de intensieve mechanische schelpdiervisserij – waaronder de mechanische kokkelvisserij – leidt tot voedseltekorten voor

schelpdieretende vogels, het verdwijnen van natuurlijke stabiele mosselbanken en verandering van de bodemsamenstelling van de Waddenzee (Waddenvereniging, 2002).

Volgens een flyer, gemaakt in 2003 om de standpunten van de Waddenvereniging duidelijk te maken aan geïnteresseerden en financiële steun te verwerven, lopen vogels als de eidereend en de scholekster het risico de hongerdood te sterven door de activiteiten van de mechanische kokkelvisserij. Daarnaast wordt al het bodemleven vernield en is er door toedoen van deze vorm van visserij sprake van verzanding van het wad. Ook wordt het herstellen van de zeegraspopulatie tegengehouden.

De Waddenvereniging ziet de mechanische kokkelvisserij als de grootste bedreiging voor het wad op dit moment. Het maatschappelijke belang van de mechanische kokkelvisserij wordt als zeer beperkt aangeduid door de vereniging, omdat buiten de mechanische kokkelvisserij zelf, niemand er direct baat bij heeft in Nederland (Waddenvereniging, 2003c).

De visie van de Waddenvereniging op de impact van de mechanische kokkelvisserij is dus dat deze vorm van visserij niet duurzaam kan plaatsvinden. De vereniging streeft zodoende naar het zo spoedig mogelijke uitkopen van de mechanische kokkelvisserij door de overheid (Waddenverenging, 2002).

Stichting Wilde Kokkels

Door het vissen op schelpdieren (hierna kokkels genoemd) wordt de structuur van het sediment onomkeerbaar veranderd. Als gevolg hiervan worden kokkelbanken aanzienlijk beschadigd en wordt de nieuwe vestiging van bedreigde planten onmogelijk gemaakt. De destructieve manier waarop kokkels geoogst worden leidt tot een langdurige verwoesting van het ecosysteem van de Waddenzee en is een belangrijke bedreiging voor de inheemse biodiversiteit.

Het wetenschappelijke bewijs dat de mechanische kokkelvisserij de zeebodem en mariene voedselketens vernielt is sinds vele jaren ondubbelzinnig aangetoond. Sinds het begin van onder andere de mechanische kokkelvisserij heeft dit geresulteerd in ernstige dalingen van populaties van vele vogelsoorten die afhankelijk zijn van de Waddenzee. Verschillende planten en schelpdieren zijn hierdoor (bijna) uitgestorven (Stichting Wilde Kokkels, 2003c).

Hoofdstuk 5
Het theoretisch kader toegepast op de drie groepen

5.1 Inleiding

Het theoretische kader is afgerond en er is ingegaan op de praktische kanten van de ontwikkeling van standpunten bij de drie groepen. In dit hoofdstuk zullen theorie en praktijk bij elkaar komen, zodat er conclusies getrokken kunnen worden. Dit wordt gedaan aan de hand van de in paragraaf 1.3 genoemde onderzoeksvragen.

Allereerst wordt er ingegaan op de wijze waarop attitudes zich ontwikkeld hebben bij de drie groepen en wat dit tot gevolg heeft gehad. Daarna wordt ingegaan op de historische gebeurtenissen die hebben bijgedragen aan de situatie zoals die nu is. Vervolgens zal worden uitgewerkt welke belangen de groepen precies nastreven en wat de consequenties hiervan zijn. In de paragraaf daarna zal het element kennis (zie het analysemodel van paragraaf 2.7) nader behandeld worden. Daarna zal kort worden ingegaan op de relatie tussen kennis en belangen enerzijds en het standpunt anderzijds. Ook wordt er apart aandacht besteed aan de rol die communicatie heeft gespeeld binnen deze kwestie. Gezamenlijk leggen deze alinea's de basis voor de algemene conclusies, ofwel de beantwoording van de hoofdvragen. Als laatste wordt er kort ingegaan op verdere ontwikkelingen in de toekomst, als aanzet voor het discussiehoofdstuk hierna.

5.2 Hoe hebben attitudes zich ontwikkeld bij de drie groepen?

In hoofdstuk 2 is het begrip attitude gedefinieerd als 'een evaluatief oordeel over een attitudeobject'. Attitudes bestaan meestal uit drie tot vijf overwegingen, die ieder een bepaalde waardering krijgen door het individu (De Vries en Van der Pligt, 1991). Volgens Ajzen en Madden (1986) staat de attitude van het individu onder invloed van de opinie van 'belangrijke' anderen. Bovendien speelt de individuele inschatting van de mate waarin bepaald gedrag kan worden uitgevoerd een rol bij de vorming van de attitude (zie paragraaf 2.3). Deze drie elementen hebben volgens het model van Ajzen en Madden invloed op de gedragsintentie. In paragraaf 2.7, waarin het analysemodel werd opgesteld, werd het element 'gedragsintentie' vervangen door het element 'standpunt'.

De beantwoording van de bovengenoemde subvraag zal zich dientengevolge niet richten op de beïnvloeding tussen deze drie elementen van het model van Ajzen en Madden – dus de attitude, de waargenomen gedragscontrole en de invloed van belangrijke anderen – maar wél op de invloed die de drie elementen uitoefenen op het standpunt. Kortom, de aandacht wordt gevestigd op de drie pijlen in het schema van paragraaf 2.7, die gericht staan op het standpunt.

Als individuen attitudes in een bepaalde mate delen, herkennen ze een stukje van hun eigen persoonlijke betrokkenheid in anderen, zoals duidelijk werd in hoofdstuk 3. De cohesie van bepaalde individuele attitudes zorgt er dus onder andere voor dat individuen al of niet bewust tot een groep behoren.

Het verschil tussen een attitude en een standpunt is dat een attitude niet perse expliciet gemaakt hoeft te zijn, terwijl een standpunt wél expliciet gemaakt is. Dit betekent dat een attitude moeilijk meetbaar is, helemaal bij gebrek aan kwalitatieve data. Om complexe en onoverzichtelijke beschrijvingen te voorkomen zal hier slechts één

belangrijk attitudeobject worden geanalyseerd namelijk het bevissen van de Waddenzee door de mechanische kokkelvisserij. De voorafgaande hoofdstukken gingen hier al verschillende malen kort op in. In deze paragraaf wordt er dus structureel, voor elk van de drie groepen, uiteen gezet hoe de genoemde attitude, de subjectieve norm en de waargenomen gedragscontrole, invloed uitoefenen op de vorming van het standpunt.

De gedeelde attitude ten aanzien van het bevissen van de Waddenzee bij de groep 'mechanische kokkelvisserij' is in de afgelopen decennia mede ontwikkeld volgens de norm van deze groep. Deze norm betekent in dit geval dat 'beroering van het wad' in de huidige vorm, aanvaard wordt door de groep. Door middel van de invloed die 'de leden' van deze groep op elkaar hebben, wordt deze norm door de jaren heen onbewust in stand gehouden. Aldus kan gesproken worden van normatieve sociale invloed, zoals beschreven in paragraaf 3.2.2, omdat er onderling tussen individuen in de groep voortdurend duidelijke signalen worden afgegeven over wat de norm is. In dit perspectief lijkt het er dus op dat deze groep zelfreferentieel is (zie paragraaf 3.3.2), omdat de zelf geconstrueerde omgeving in stand wordt gehouden en geïnterpreteerd wordt vanuit het eigen perspectief, zonder dat deze zelfconstructie regelmatig teruggekoppeld wordt naar de buitenwereld. De groep raakt dus in meer of mindere mate in zichzelf gekeerd, waardoor er een soort groepscontrole is over de attitude die gehanteerd wordt. De waargenomen gedragscontrole, dus de persoonlijke inschatting van de mate waarin iemand daadwerkelijk in staat zal zijn het beoogde standpunt in te nemen en zich erover uit te spreken (paragraaf 2.7.2), zal dus ook volledig overeenkomen met de norm van de groep. De norm van de groep is duidelijk *gevestigd* en wordt voortdurend door de individuen in de groep *bevestigd*, door zich te gedragen naar diezelfde norm.

Wat betreft de Waddenvereniging zien we logischerwijs dat het tegenovergestelde, namelijk 'het niet aanvaarden van beroering van het wad' de gevestigde norm is. Kortom, de attitude (bevissen van de Waddenzee door de mechanische kokkelvisserij) wordt niet geaccepteerd. Het is duidelijk dat in de afgelopen twee decennia de norm die samenhangt met deze attitude steeds sterker gevestigd is binnen de Waddenvereniging. De invloed die de (actieve) leden bewust en onbewust op elkaar hebben is aanzienlijk en versterkt het proces van de gevestigde norm. Logischerwijs is er een behoorlijke normatieve sociale invloed tussen de actieve leden. Het lijkt er dan ook sterk op dat er binnen deze groep sprake is van zelfreferentialiteit, omdat men de werkelijkheid voor een belangrijk deel construeert en beoordeelt volgens de eigen gehanteerde norm, waarbij nauwelijks terugkoppeling plaatsvindt met de buitenwereld. In principe betekent dit dat de attitude van actieve leden van de Waddenvereniging vanaf het begin af aan door de groep onbewust en bewust gevormd wordt naar de gehanteerde norm van de groep. Hier vloeit uit voort dat hoe langer een individu actief is bij deze groep, hoe minder individuele controle hij of zij kan hebben over de in stand houding en eventuele uiting van deze attitude en hoe meer groepscontrole er over deze individuele attitude is.

Binnen Stichting Wilde Kokkels is dezelfde samenhang tussen attitude en norm herkenbaar, ofwel 'het niet aanvaarden van beroering van het wad', fundamenteel gevestigd, vanaf het begin af aan. Ook is de attitude sterk gevestigd dat bevissen van de Waddenzee door de mechanische kokkelvisserij niet geaccepteerd wordt. De groep is klein, waardoor er sprake is van een voortdurende, intense en waarschijnlijk onbewuste invloed tussen de leden. Aldus kan een norm zich steeds sterker vestigen binnen een groep. Men heeft dus een zeer krachtige normatieve sociale invloed op elkaar. Het lijdt geen twijfel dat Stichting Wilde Kokkels in vrij sterke mate zelfreferentieel is. Zonder dat men het in de gaten heeft, wordt er bijna alleen actiegevoerd met eigen vergaarde

wetenschappelijke gegevens. Van terugkoppeling met de buitenwereld is praktisch geen sprake meer, waardoor de werkelijkheid sterk gereduceerd en gepolariseerd wordt. De gevestigde norm is volstrekt vanzelfsprekend geworden en er is geen oog meer voor normen die hier in meer of mindere mate van afwijken. Kortom, de gehanteerde norm, die slechts een fractie van de werkelijkheid is, wordt gezien als de totale werkelijkheid, zonder dat men zich ervan bewust is. De controle over de al of niet expliciet gemaakte attitude is klein, omdat de gevestigde norm van toepassing is op een zeer klein deel van de werkelijkheid.

Conclusie
De ontwikkeling van belangrijke attitudes bij de drie groepen heeft mede geleid tot zelfreferentialiteit bij de drie groepen, dat op zich een vanzelfsprekend en veel voorkomend proces is (zie paragraaf 3.3). Maar het feit dat de zelfgeconstrueerde werkelijkheid nauwelijks teruggekoppeld wordt naar de buitenwereld, zorgt ervoor dat de groepen geïsoleerd raken op hun eigen domein. Het zijn als het ware gepolariseerde eilandjes geworden waartussen geen communicatie meer mogelijk is, als het gaat om strijdige standpunten. Er is vanuit de groepen een absoluut gebrek aan motivatie om zich te verdiepen in de groep met tegenstrijdige standpunten, laat staan dat men open staat voor elkaar, of dat men betrokken is bij het lot van de groep met het tegenovergestelde standpunt. Zelfreferentialiteit wordt op deze manier in stand gehouden en waarschijnlijk zelfs vergroot.

5.3 Betekenis voor het heden van gebeurtenissen uit het verleden

In paragraaf 4.2 werd al aangegeven dat het begin van de jaren ’90 van de 20e eeuw werd gemarkeerd door een grote sterfte onder verschillende soorten wadvogels. Dit leidde tot verschillende ontwikkelingen (Ministerie van LNV, 2003).

Allereerst besloten milieuorganisaties zoals de Waddenvereniging om de politiek onder druk te zetten om maatregelen te nemen tegen de (vermoedelijke) veroorzaker van het probleem, de mechanische kokkelvisserij. De discussie leidde in 1993 tot de Structuurnota Zee- en Kustvisserij, wat de basis vormde voor drie pijlers, namelijk de sluiting van een oppervlakte van 26% van de Waddenzee, alleen vissen als er voldoende voedsel aanwezig is voor de wadvogels en een systeem van co-management door de visserijsector (Ministerie van LNV, 2003).

Uit onvrede met de resultaten van het beleid van de Waddenvereniging en de rijksoverheid werd in 2000 de actiegroep Schelpen voor Vogels opgericht, twee jaar later omgedoopt tot Stichting Wilde Kokkels. Deze groep kenmerkt zich door zijn harde standpunten – er hoeft immers geen rekening te worden gehouden met een achterban – en resultaat gericht actievoeren met als doel om al of niet direct de publieke opinie en uiteindelijk de politiek te overtuigen van de standpunten (SOVON, 2002; Stichting Wilde Kokkels, 2003a).

Conclusie
Samengevat is de situatie anno 2003 als volgt te omschrijven. De mechanische kokkelvisserij is van mening dat zij door de genoemde drie pijlers volledig aan de eisen van de politiek en dus ook aan de eisen van verschillende milieuorganisaties, waaronder de Waddenvereniging, heeft voldaan. Deze vereniging, samen met Stichting Wilde Kokkels, vinden juist dat gebleken is dat de drie pijlers niet het gewenste effect hebben gehad. De conclusie vanuit deze twee groepen is simpel: er moet zo spoedig mogelijk een einde komen aan de mechanische kokkelvisserij.

5.4 Welke belangen streven de groepen bewust of onbewust na?

In paragraaf 2.7.4 werd het individuele belang onderscheiden, als de wedijver om schaarse middelen ter bevrediging van individuele behoeften. Individuen zijn echter vaak in meerdere opzichten wederzijds afhankelijk in de bevrediging van hun behoeften, waardoor ze belangen delen. In dit geval wordt er gesproken van het collectieve belang (Verburg, 1991). In dezelfde paragraaf werd tevens gesteld dat belangen worden beïnvloed door ideologie en vice versa.

In hoofdstuk 4 zijn de belangen van de drie groepen beschreven. Er werd uiteen gezet dat voor werknemers in de mechanische kokkelvisserij het economisch belang voorop staat, maar dat het plezier dat men heeft in het werken in de natuur niet mag worden vergeten. Voor de actieve leden van de Waddenvereniging behoren natuurbelangen tot de hoogste prioriteit. Ook hier speelt het genieten van de natuur een belangrijke rol. Er moet echter ook een – mogelijk onbewust nagestreefd – economisch belang worden onderscheiden, in de vorm van instandhouding van de vereniging en het feit dat er tientallen mensen werkzaam zijn binnen de vereniging. Wat betreft Stichting Wilde Kokkels gaan natuurbelangen voorop, maar is men zich er wel degelijk bewust van dat er ook een economisch belang meespeelt, omdat men als wetenschapper onderzoek doet naar de bedreigde wadvogels. Het genieten van het aanwezig zijn in de natuur moet ook hier als een gewichtig belang aangeduid worden.

Als de alinea hierboven in het theoretisch raamwerk wordt geplaatst, kunnen er twee punten nader uitgewerkt worden. Ten eerste in relatie tot het begrip selectieve perceptie, beschreven in paragraaf 3.3.1, waarbij wordt verondersteld dat het belang van zelfhandhaving ervoor kan zorgen dat individuen en groepen selectief kennis vergaren (zie volgende paragraaf) die past binnen het handhavingskader. Wat betreft de mechanische kokkelvisserij is het duidelijk dat deze veronderstelling op gaat, omdat men zich ervan bewust is dat zelfhandhaving een rol speelt. Desondanks heeft men waarschijnlijk niet in de gaten dat men in bepaalde mate kennis vergaart volgens het handhavingsbelang. Ook voor de Waddenvereniging gaat deze veronderstelling op, maar is het onzeker of men daadwerkelijk op een bewuste manier de vereniging in stand houdt. Dit maakt het waarschijnlijker dat men niet in de gaten heeft dat men kennis vergaart die wederom past binnen het handhavingsbelang. Het lijkt erop dat het collectieve handhavingsbelang bij Stichting Wilde Kokkels niet opgaat, want als de doelstellingen zijn bereikt, dan heft men de stichting op omdat deze overbodig is geworden. Maar de vier individuen delen wél hetzelfde beroep, namelijk bioloog. Er is dus toch sprake van een collectief handhavingsbelang bij Stichting Wilde Kokkels. Dit is een extra reden is om deze groep zelfreferentieel te noemen, zoals beschreven in paragraaf 5.2.

Ten tweede is de beschrijving van de belangen van deze groepen een goede illustratie over hoe individuele en collectieve belangen inderdaad samen kunnen smelten tot één geheel, zoals in paragraaf 2.7.4 gesteld werd. Hiermee wordt bevestigd wat Shaftesbury (in Verburg, 1991) stelde, namelijk dat ‘het belang’ een relationeel begrip is, waarin individuele en collectieve belangen specificaties zijn die tegelijkertijd van toepassing kunnen zijn. Vooruitlopend op deze betekenis van het begrip belang, werd in paragraaf 2.3.3 aan de hand van de beschrijving van de subjectieve norm al duidelijk dat gedeelde belangen bij individuen binnen een groep soort band schept tussen deze individuen, omdat men ‘in hetzelfde schuitje zit’. Gedeelde belangen zorgen dus, naast gedeelde attitudes, voor een zekere cohesie tussen individuen binnen een groep. Met deze extra cohesie neemt de kans toe dat individuen open staan voor elkaars overeenkomende opinie en dat ze elkaar op deze manier makkelijker beïnvloeden.

Conclusie
Deze paragraaf maakt duidelijk dat het nastreven van gedeelde belangen een belangrijke bijdrage levert aan het groepsgevoel en de identiteit van de drie groepen. Op deze manier is het binnen de groep glashelder wat wel en wat niet geaccepteerd wordt als het gaat om standpunten. Ook is duidelijk geworden dat gedeelde belangen een zeer krachtige invloed hebben op het wel of niet opnemen van bepaalde kennis door elke afzonderlijke groep.

5.5 Van welke kennis maken de groepen bewust of onbewust gebruik?

In paragraaf 2.7 werd al ingegaan op kennis, als element van het analysemodel. Daaruit werd onder andere duidelijk dat kennis en ideologie met elkaar samenhangen. De paragraaf hiervoor liet daarnaast zien dat kennis(vergaring) en (handhavings)belangen tevens nauw met elkaar samenhangen. In deze paragraaf zullen beide relaties tot het begrip kennis geëvalueerd worden.

Hoofdstuk 4 maakte duidelijk dat de bronnen waar de groepen hun kennis uit putten, duidelijk afgebakend kunnen worden. De mechanische kokkelvisserij maakt gebruik van wetenschappelijke gegevens van TNO, de Universiteit van Utrecht en het RIVO. De Waddenvereniging maakt doorgaans gebruik van gegevens van Alterra, het NIOZ en Rijksuniversiteit Groningen. Stichting Wilde Kokkels blijkt vooral gebruik te maken van zelfvergaarde wetenschappelijke gegevens bij het NIOZ.

De sociale beoordelingstheorie (paragraaf 2.4) impliceert dat bij een hoge persoonlijke betrokkenheid, het verwerpingsgebied ten aanzien van onderwerpen groter is. Welnu, het moge duidelijk zijn dat alle individuen van de drie groepen in zeer hoge mate betrokken zijn bij de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij. Het verwerpingsgebied bij deze individuen is dus ook relatief groot. De hoge betrokkenheid van individuen geeft dus een nieuwe verklaring voor het feit dat de groepen enkel kennis vergaren die past binnen hun eigen norm (zie paragraaf 5.2 in relatie tot zelfreferentialiteit). Individuen van de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels zullen dus zeker geneigd zijn om de vergaarde kennis van TNO, de Universiteit van Utrecht en het RIVO te negeren, omdat het niet strookt met hun eigen waarheid. Andersom zullen personen binnen de mechanische kokkelvisserij de kennis van Alterra, het NIOZ en Rijksuniversiteit Groningen structureel van zich afhouden, alweer omdat deze informatie niet overeenkomt met de eigen geconstrueerde werkelijkheid. In dit verband moet ook worden verwezen naar de begrippen assimilatie en contrast (paragraaf 2.4.3). Hierbij gaat het vooral om het interpreteren door de groep, van kennis of informatie van buitenaf. Kennis die neigt naar de aanwezige kennis bij een groep, wordt door de hoge persoonlijke betrokkenheid snel omgevormd tot een bevestiging van het standpunt. In principe zou dit ‘polariseren’ kunnen worden genoemd, binnen de sociale beoordelingstheorie wordt dit echter gespecificeerd en aldus ‘assimilatie’ genoemd. Van omgekeerde polarisatie van kennis of informatie is ook sprake, logischerwijs neigt dit naar het tegenovergestelde van het ingenomen standpunt van een groep. Kortom, de groep denkt dat de boodschap verder afligt van het eigen standpunt dan in werkelijkheid het geval is. Dit wordt gespecificeerd met ‘contrast’.

De cognitieve dissonantie theorie (paragraaf 2.5) wierp tevens een nader licht op de reden waarom individuen geneigd zijn om nieuwe kennis te laten stroken met aanwezige kennis. Mensen zijn van nature geneigd om cognities – dus met name kennis – in overeenstemming te brengen met elkaar, omdat inconsistentie tussen cognities een onplezierige psychologische toestand is (zie wederom paragraaf 5.2 over

zelfreferentialiteit). Aldus is er een nieuwe verklaring gevonden voor het feit dat de drie groepen bepaalde kennis structureel negeren.

In de inleiding van deze paragraaf werd genoemd dat kennis en ideologie elkaar ook wederzijds beïnvloeden. In paragraaf 4.5 werd daarom bewust de ideologie bij milieuorganisaties verder uitgediept. Er werd onder andere gesteld dat ideologie een belangrijke drijfveer is voor individuen om zich in te zetten voor milieuorganisaties. Verder blijkt dat de 'groene ideologie' over het algemeen een apocalyptisch getinte visie op de wereld met zich meebrengt. Dobson (2000) gaat hier verder op in door te stellen dat deze apocalyptische visie twee gevolgen heeft. Opnieuw dient hier opgemerkt te worden dat deze 'zelfkritiek' wordt geuit door een vooraanstaand politiek ecoloog. Ten eerste betekent het dat personen binnen groepen met een 'groene ideologie' sterk de neiging hebben om zich door pessimisme te laten informeren. Dit betekent dat een ideologie dus mede kan bepalen welke kennis iemand opneemt of juist negeert. Ironisch is dat juist deze kritiek vaak weerlegd wordt door individuen binnen groepen die vallen onder de groene beweging.

Een tweede gevolg, mede in relatie tot het element attitude, is dat de apocalyptisch getinte visie bij groepen een onbewust excuus kan zijn om niet grondig na te denken over de daadwerkelijke realisatie van voorgestelde veranderingen. Kenmerkend is de 'alles of niets attitude', ofwel weinig bereidheid tot compromissen. Onder andere vanuit hun ideologie – in samenhang met de inmiddels bekende elementen – karakteriseren de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels de mechanische kokkelvisserij als schadelijk voor de flora en fauna van het Waddengebied. Inperking van de activiteiten van de kokkelvisserij is niet langer een optie, dus moet er een einde komen aan deze vorm van visserij. Dit verklaart mede waarom de standpunten van deze twee groepen zo 'hard' zijn.

Conclusie
Er kan opnieuw geconcludeerd worden, maar met andere argumenten, dat de drie groepen hun kennis aanpassen aan de gevestigde norm – de zelfgeconstrueerde werkelijkheid – van de groep. Algemeen geldt voor de drie groepen dat de verklaringen hiervoor toe te schrijven zijn aan een hoge mate van betrokkenheid bij de problematiek en de neiging van mensen om nieuwe kennis met de huidige kennis overeen te laten komen. Meer specifiek blijkt voor milieuorganisaties als de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels dat men ook vanuit de heersende ideologie geneigd is om bepaalde kennis wel op te nemen en andere kennis niet. Dezelfde ideologie draagt weer bij aan de neiging van milieuorganisaties om oplossingen te polariseren en dus harde standpunten in te nemen, wat tot gevolg heeft dat de groep in kwestie ook harde standpunten inneemt.

5.6 De invloed van belangen en kennis op ideologie

Deze sub-vraag is middels het doornemen van de voorgaande sub-vragen grotendeels beantwoord. Belangen hebben een aanzienlijke invloed op de kennis die in huis is bij groepen en welke kennis er verzameld wordt. Belangen hebben ook directe invloed op standpunten en kunnen de ideologie van een individu afzwakken of juist versterken. Verder bepalen belangen voor een belangrijk gedeelte wat al dan niet geaccepteerd wordt binnen een groep als het gaat om afwijkende standpunten. Bovendien is duidelijk geworden dat belangen bijdragen aan het groepsgevoel en de identiteit van de groep.

Kennis kan, net zoals belangen dat kunnen, ook invloed hebben op de versterking of afzwakking van een ideologie, de onzichtbare drijfveer achter standpunten. In het kader van zelfreferentialiteit is in dit hoofdstuk meerdere malen duidelijk geworden dat de drie groepen sterk de neiging hebben om kennis te vergaren volgens de heersende standpunten. Dit is, zoals hierboven werd verklaard, toe te schrijven aan een hoge betrokkenheid bij de problematiek en de psychologisch verklaarbare eigenschap van individuen om nieuwe kennis overeen te laten komen met huidige kennis. Verder maakte paragraaf 5.2 duidelijk dat attitudes het proces van zelfreferentialiteit kunnen versterken.

Door de theorie van hoofstuk 2 en 3 te koppelen met de beschrijving van de groepen in hoofdstuk 4 is naar voren gekomen dat kennis en belangen inderdaad een belangrijke rol spelen bij de vorming van attitudes en standpunten.

5.7 Welke rol heeft communicatie gespeeld bij de vorming van standpunten?

Ook deze sub-vraag is inmiddels meerdere malen aangestipt. Wat betreft interne communicatie, is helder geworden dat individuen binnen de drie groepen voortdurend met elkaar communiceren door middel van informatie en kennis die strookt met de ingenomen standpunten. Interne communicatie heeft dus bijgedragen aan de versterking van het proces van zelfreferentialiteit.

Wat betreft externe communicatie tussen groepen, is er eigenlijk hetzelfde gaande als bij interne communicatie. Er wordt alleen gecommuniceerd met groepen die overeenkomstige standpunten in hebben genomen, zodat de eigen werkelijkheid herhaald en bevestigd wordt. Ook deze eenzijdige vorm van externe communicatie heeft dus bijgedragen aan het proces van zelfreferentialiteit.

Uiteraard verschillen de groepen aanzienlijk met betrekking tot de mate waarin er naar buiten toe gecommuniceerd wordt. De organisaties van de mechanische kokkelvisserij hebben in verhouding tot de twee milieuorganisaties weinig aan campagnes (externe persuasieve communicatie) gedaan, om zichzelf te verdedigen in het publieke debat. Pas in een zeer laat stadium liet deze groep – nog steeds in geringe mate – van zich horen in de media. Een gevolg is dat de processen van zelfreferentialiteit vaker binnen deze groep blijven, waardoor het publiek dus minder vaak in aanraking komt met door zelfreferentialiteit beïnvloedde informatie.

Verder is in hoofdstuk 4 naar voren gekomen dat de Waddenvereniging in samenwerking met Stichting Wilde Kokkels gebruik maakt van externe persuasieve communicatie, om nieuwe excursiebegeleiders aan te moedigen om dezelfde standpunten in te nemen. Aangezien vast is gesteld dat de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels zelfreferentieel zijn en dus al of niet bewust kennis en informatie terzijde laten liggen, moeten hier zeker vraagtekens bij gezet worden. Vanuit dit oogpunt is het twijfelachtig of men de jeugd van de Waddenvereniging van 8 tot 17 jaar in de Wad-o-logen Bende actief bezig moet houden met de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij.

Er moet dus geconcludeerd worden dat externe communicatie van de drie groepen in dit geval duidelijk een persuasieve rol speelt, als het gaat om de vorming of beïnvloeding van standpunten binnen het publiek. Dit komt doordat de drie groepen niet openstaan voor kennis en informatie die strijdig zijn met de ingenomen standpunten. Hoe vaker en intenser een zelfreferentiële groep omgaat met het publiek, hoe groter de kans dat het publiek op een eenzijdige manier wordt voorgelicht over een probleem.

5.8 Beantwoording van de hoofdvragen

In hoofdstuk 1 werden er twee hoofdvragen gesteld. De eerste luidt: wat zijn de hoofdoorzaken van het huidige conflict tussen milieuorganisaties en de mechanische kokkelvisserij? De tweede hoofdvraag is: hoe hebben milieuorganisaties en de mechanische kokkelvisserij hun standpunten ontwikkeld en waarop zijn deze standpunten gebaseerd, omtrent het beheer en gebruik van de Waddenzee? Logischerwijs zal eerst de tweede vraag beantwoord worden, zodat daarna toegewerkt kan worden naar de eerste vraag.

Hoofdstuk 2 maakte duidelijk dat de bestaande theorie niet volledig kan verklaren hoe standpunten zich ontwikkelen en waar ze op gebaseerd zijn. Daarom werd in paragraaf 2.7 het analysemodel voor de ontwikkeling van standpunten geïntroduceerd. Hierdoor werd duidelijk dat de ontwikkeling van standpunten afhangt van de wisselwerking tussen ideologie, kennis, belangen en attitudes. De subjectieve norm (invloed van belangrijke anderen) en de waargenomen gedragscontrole (inschatting over het in te nemen standpunt en de uiting ervan) kunnen op hun beurt deze elementen weer beïnvloeden.

In dit hoofdstuk komt in vrijwel alle alinea's het begrip zelfrefentialiteit naar voren, dat klaarblijkelijk een bijna onzichtbare maar tevens centrale rol speelt bij de ontwikkeling van standpunten bij de drie groepen. Eerder in dit hoofdstuk werd al omschreven dat zelfreferentialiteit het construeren van de eigen werkelijkheid door een groep is, door de ingenomen standpunten voortdurend met eigen kennis te bevestigen, zonder dat er terugkoppeling plaatsvindt met de buitenwereld. Het proces van zelfreferentialiteit is dus een bijproduct van de wisselwerking tussen de bovengenoemde elementen.

Als eerste werd in dit hoofdstuk duidelijk dat attitudes van individuen binnen de drie groepen de neiging hebben om zich te ontwikkelen naar de norm, de standaard, of het standpunt van de betreffende groep. Ten tweede werd duidelijk dat gedeelde belangen de identiteit en het groepsgevoel versterken, waardoor het kristalhelder is welke standpunten wél geaccepteerd worden en welke niet. Dit betekent tevens dat gedeelde belangen gedeeltelijk van invloed zijn op welke kennis wél geaccepteerd wordt en welke niet. Als derde punt zagen we dat ook de mate van betrokkenheid bepalend is voor de soort kennis die geaccepteerd en opgenomen wordt. Bovendien is er de psychologisch verklaarbare neiging van mensen om kennis overeen te laten komen met de kennis die men al vergaard heeft. Wat betreft de twee milieuorganisaties is bevestigd dat zij de neiging hebben om kennis te vergaren die strookt met de ideologie – de onzichtbare drijfveer – met als gevolg polarisatie van de werkelijkheid en verharding van standpunten. Bovendien betekent de mechanische kokkelvisserij in de ogen van deze twee milieuorganisaties een wezenlijke aantasting van dezelfde ideologie, wat vanuit hun perspectief een extra reden is voor harde standpunten.

Dit alles kan uiteraard niet los gezien worden van het historische perspectief waarin deze ontwikkeling heeft plaatsgevonden. Het implementeren van de drie pijlers van het overheidsbeleid door de mechanische kokkelvisserij is voor deze sector het bewijs dat men volledig tegemoet is gekomen aan de eisen van de overheid en milieuorganisaties. Dezelfde pijlers zijn voor beide milieuorganisaties het bewijs dat er niet voldoende is bereikt en dat de mechanische kokkelvisserij zo spoedig mogelijk moet stoppen met hun activiteiten.

Conclusie

De hoofdoorzaken van het conflict tussen de mechanische kokkelvisserij enerzijds en de twee milieuorganisaties anderzijds, zijn logischerwijs toe te schrijven aan de sterk

gepolariseerde standpunten. Anno 2003 zien we als het ware drie eilanden. Twee van deze eilanden liggen dicht bij elkaar en er vindt regelmatig communicatie plaats, maar tussen deze twee en het derde eiland lijkt de afstand onoverbrugbaar en dientengevolge is er nauwelijks contact. Het zijn twee totaal verschillende werelden, met tegenovergestelde belangen, kennis, attitudes en ideologieën.

De gepolariseerde standpunten zijn toe te schrijven aan een fundamenteel verschil in ideologie tussen de individuen van de drie groepen. Zoals hiervoor al meerdere malen werd genoemd was de grote sterfte onder eidereenden in het begin van de jaren '90 een belangrijke oorzaak van het feit dat een aantal individuen, al of niet aangesloten bij milieuorganisaties, geprikkeld werd om iets te doen met de aanwezige 'groene' ideologie. Men zou dus kunnen stellen dat deze sterfte onder eidereenden de aanwezige ideologie van een aantal individuen als het ware activeerde, in dit geval ten opzichte van de mechanische kokkelvisserij. Deze activering van de ideologie betekende het met name begin van acties tegen de mechanische kokkelvisserij door de Waddenvereniging. Uit onvrede met de resultaten van het beleid met de Waddenvereniging ging Stichting Wilde Kokkels zich een decennium later actief en intens met dezelfde problematiek bezighouden. Vanaf het moment van de eerste actie van de Waddenvereniging gingen kennis en belangen gecombineerd met de heersende ideologie en attitude een steeds belangrijkere rol spelen bij deze twee milieuorganisaties. Tegelijkertijd zorgden dezelfde acties van de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels ervoor dat de mechanische kokkelvisserij gedwongen werd om duidelijke standpunten in te nemen ten aanzien van de activiteiten die zij ontplooiden. Ook voor deze groep was het moment aangebroken dat kennis en belangen, ideologie en attitude steeds belangrijker werd.

Een neerwaartse spiraal en dus polarisatie van standpunten was het gevolg. Niet langer werd kennis gebaseerd op de feiten. Kennis moest stroken met de eigen werkelijkheid, de eigen ideologie, niet in strijd met belangen en zeker wél met de ingenomen standpunten. Langzamerhand werden de verschillen in standpunten steeds groter. Voortdurend wordt de eigen identiteit, als een schijnbaar noodzakelijk gevolg, bevestigd en herhaald. De onnoemelijke hoeveelheid grijstinten van de werkelijkheid, werden keer op keer vereenvoudigd en gereduceerd tot zwart en wit. Het resultaat is een bijna compromisloze situatie, waarin de discussie, gebaseerd op feiten wellicht het grootste slachtoffer is.

5.9 Een korte blik op de toekomst

Er resteert nog één sub-vraag die niet is doorgenomen, te weten de rol van communicatie in de toekomst. In deze alinea zal daar verder op ingegaan worden, bij wijze van aanzet tot het volgende hoofdstuk.

De uitkomst van EVA II (zie paragraaf 4.2.4) zal bepalend zijn voor de beslissing die de Tweede Kamer zal nemen over de toekomst van de mechanische kokkelvisserij. Politiek betekent in de praktijk dat er compromissen gesloten moeten worden, dus is het aannemelijk dat men ook ditmaal een tussenweg zal proberen te vinden. Deze scriptie toont echter aan dat het niet waarschijnlijk is dat de mechanische kokkelvisserij (in de vorm van de Producentenorganisatie Kokkelvisserij) en de twee milieuorganisaties onder de huidige omstandigheden om de tafel kunnen zitten. De verklaringen hiervoor zijn al eerder genoemd. Verdere inperking van de mechanische kokkelvisserij is economisch niet meer rendabel volgens de sector, terwijl de twee milieuorganisaties niet akkoord zullen gaan met het voortbestaan van dezelfde sector.

Als de standpunten van twee partijen in een conflict in toenemende mate polariseren, dan is een derde partij vaak noodzakelijk om de betrokken partijen toch om de tafel te krijgen. Deze functie kan uitsluitend vervuld worden door de overheid. Maar waarom pas in het huidige stadium? Daar komt bij dat het conflict inmiddels zo hoog is opgelaaid dat ook de overheid niet (meer) neutraal staat in deze kwestie, of althans niet als zodanig wordt beschouwd door de drie groepen. Weliswaar is dit onderwerp niet onderzocht in deze scriptie, waardoor er voorzichtig omgesprongen moet worden met kritische veroordelingen, maar het lijkt er sterk op dat de overheid deze taak niet actief op zich heeft genomen. Uiteraard is het niet een verplichting van de overheid om zich op te werpen als onderhandelaar in dergelijke situaties. Maar in de veronderstelling dat het besluit van de Tweede Kamer een compromis zal zijn, was het toch veel handiger geweest van de overheid om tijdig de partijen om de tafel te krijgen, al was het alleen maar ter bevordering van dit compromis.

Deze en nog veel meer vragen blijven natuurlijk open staan. De belangrijkste zullen in het afsluitende hoofdstuk uitgewerkt worden.

Hoofdstuk 6
Discussie

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op verschillende vragen die open zijn blijven staan die geen onderdeel vormen van het onderzoek, maar zeker relevant zijn. Hierbij moet vermeld worden dat het gaat om breed interpreteerbare ethische aspecten, waarbij de mening van de auteur in sommige gevallen onvermijdelijk is.

Allereerst wordt de rol van de wetenschap doorgenomen en hoe deze rol van invloed kan zijn op milieuorganisaties. Ten tweede wordt ingegaan op de grenzen van de maakbare natuur in Nederland. Daarna komt de traditionele kloof tussen de visser en de boer enerzijds en de bioloog anderzijds aan bod. Bovendien wordt een project behandeld dat vernauwing van deze kloof tot resultaat had. Als vierde wordt de beïnvloeding van de publieke opinie behandeld door verschillende groepen en wat de gevolgen van deze beïnvloeding zijn. Het hoofdstuk wordt afgesloten met conclusies, die vooral als aanbeveling moeten worden beschouwd.

6.2 Rol van de wetenschap

Aanvankelijk was het de bedoeling van dit onderzoek dat 'de ecologische wetenschap' de vierde groep zou vormen. Maar zoals zo vaak gebeurt met onderzoek, kon dit niet doorgaan wegens tijdsbeperkingen.

In hoofdstuk 4 werd al ingegaan op de aanwezige wetenschappelijke kennis bij de drie groepen. Het werd duidelijk dat net zoals de standpunten van de groepen sterk gepolariseerd zijn, ook de standpunten bij de wetenschap sterk uiteen lopen. De verklaringen hiervoor zouden bijvoorbeeld met behulp van het analysemodel onderzocht kunnen worden. Een mogelijke conclusie zou kunnen zijn dat vooral ideologie een bepalende factor is. De kansen dat iemand bijvoorbeeld kiest voor de studie biologie zijn vele malen groter als deze persoon al een sterk gewortelde voorliefde heeft voor de natuur.

Ook werd in hoofdstuk 4 duidelijk dat Stichting Wilde Kokkels een – in mijn ogen – zeer bezwaarlijk vermenging is van actievoeren en wetenschappelijk onderzoek doen. Dit komt omdat het voor hen zelf en voor de buitenwereld de grenzen van de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek en de grenzen van de uiting van een privé-standpunt niet langer duidelijk gescheiden zijn. Het informele interview met de toonaangevende marien bioloog (zie paragraaf 4.5), inmiddels 35 jaar werkzaam binnen zijn vakgebied, stelde bijvoorbeeld dat Stichting Wilde Kokkels het gezicht van de rest van de wetenschap beschadigt. Dit is vooral een kwalijke zaak als het gaat om beïnvloeding van de publieke opinie, waar verder op in wordt gegaan in een aparte paragraaf.

6.3 Van maakbare samenleving naar maakbare natuur

In de afgelopen drie decennia is er onder andere in de Nederlandse samenleving een omslag zichtbaar van de maakbare samenleving naar de maakbare natuur. Deze omslag loopt in grote lijnen synchroon aan het einde van grote ideologieën zoals het socialisme, samen met de opkomst van de groene beweging. De implementatie van

deze omslag door de overheid, zoals bijvoorbeeld het creëren van natuur op vele plaatsen in Nederland, vindt sinds begin jaren '90 plaats. Een goede zaak, zullen vele personen zeggen. Toch moeten er wel degelijk kanttekeningen geplaatst worden bij deze ontwikkelingen.

Ten eerste wordt 'de maakbare natuur' door individuen en groepen zeer breed geïnterpreteerd. De individuen die samen Stichting Wilde Kokkels vormen, nemen hun ideologie en dus ook het begrip zeer radicaal. Deze scriptie vormt dan ook een redelijke basis om aan te nemen dat deze personen het liefst een soort oernatuur terug zouden willen zien. In hun ogen is er in de Waddenzee enkel plaats voor wetenschappelijk onderzoek en zeer beperkte toeristische activiteiten zoals de bruine vloot en wadlopen.

Hieruit vloeit een tweede kwestie voort, namelijk hoe ver er kan worden gegaan met het creëren of het herstellen van de 'oorspronkelijke' status van de natuur, wat dit dan ook maar in moge houden. Kortom, waar liggen de grenzen? Op welk punt slaat de omslag naar de maakbare natuur door? Is er in de toekomst wellicht een nieuwe omslag te verwachten, zodat deze dure natuur weer plaats moet maken voor intensieve menselijke activiteiten?

Dit brengt wederom een discussiepunt naar voren als het gaat om de instandhouding van cultuur. In hoeverre is men – onder het beleid van de maakbare natuur – bezig om de culturele geschiedenis van Nederland uit te wissen? Culturele landschappen die met bloed, zweet en tranen door onze voorvaderen gedurende vele eeuwen zijn gevormd, bijvoorbeeld door het steeds opnieuw inpolderen van stukjes Nederland, zijn immers onlosmakelijk verbonden met de Nederlandse historie.

6.4 Visser en boer tegenover bioloog

Het conflict rondom de mechanische kokkelvisserij in de Waddenzee en de vorige alinea's in dit hoofdstuk illustreren tevens een andere kwestie. Hiermee doel ik op de kloof die er bestaat tussen vissers en boeren enerzijds en biologen anderzijds. Kortom, de kloof tussen praktijk en theorie. In hoofdstuk 2 (paragraaf 2.7) werd hier al kort op ingegaan, toen de expliciete kennis (theorie) en impliciete kennis (praktijk) werd doorgenomen. Het grote verschil tussen beiden is de *manier* waarop kennis vergaard wordt. Daarnaast werd hoofdstuk 5 afgesloten met de veronderstelling dat de overheid wellicht méér had kunnen betekenen als 'onderhandelaar' tussen de mechanische kokkelvisserij en de milieuorganisaties.

Hoe kan deze kloof smaller of overbrugbaar gemaakt worden? In dit opzicht is het interessant om het project VEL en VANLA te noemen, als onderdeel van verschillende mineralenprojecten die in het begin van de jaren '90 werden gestart (zie bijvoorbeeld Atsma en Benedictus, 2000). Het hoofddoel van dit project is het gezamenlijk beheer van natuur en landschap en het terugdringen van de milieudruk. De milieucoöperaties die werden opgericht om het hoofddoel te bereiken werden gekenmerkt door de actieve samenwerking tussen praktijkbeoefenende boeren en de theoriebeoefende wetenschappers. Het project heeft dan ook internationale bekendheid verworven, omdat deze samenwerking zeer goede resultaten tot gevolg had – voor boeren én wetenschappers.

Blijkbaar is de kloof tussen theorie en praktijk wel degelijk overbrugbaar. In het geval van de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij kan het project VEL en VANLA wellicht als voorbeeld dienen voor meer samenwerking tussen de verschillende groepen die bij deze kwestie betrokken zijn, waarbij de overheid zoals eerder genoemd een actieve en faciliterende rol dient te spelen. Een andere belangrijke gevolgtrekking van dit project is dat het bewijst dat groepen die in meer of mindere mate

interafhankelijk zijn, meer bereiken door *gezamenlijk* doelen na te streven, in plaats van afzonderlijk.

6.5 Beïnvloeding van de publieke opinie

De beïnvloeding van de publieke opinie (zie hierboven) speelt logischerwijs een belangrijke rol voor groepen die hun activiteiten wensen voort te zetten, terwijl dezelfde activiteiten voor andere groepen juist speerpunt zijn van actie.

Op zich zou men kunnen stellen dat het niet erg is als een groep of organisatie zelfreferentieel is, zolang de buitenwereld, waaronder het publiek, niet op structurele wijze in aanraking komt met de standpunten van deze groep. Dit komt omdat de gevolgen van het uitdragen van standpunten met een zelfreferentieel karakter in dit geval ook beperkt blijven. Bij wijze van hypothese zou men zelfs kunnen beredeneren dat de kans beperkt blijft dat het publiek de zelfreferentiële kenmerken overneemt van een groep, ten aanzien van het onderwerp van discussie. Op ironische wijze zijn er dus kleine positieve gevolgen voortgekomen uit het feit dat de mechanische kokkelvisserij niet bijzonder veel aan publiekscampagnes heeft gedaan de afgelopen jaren. Het zelfreferentiële karakter van deze groep is simpelweg niet structureel uitgedragen.

Bij milieuorganisaties spelen publiekscampagnes per definitie een centrale rol. Het gaat immers om het uitdragen van een standpunt met als doel verandering brengen in een bepaalde situatie. Daadwerkelijke veranderingen op het gebied van milieukwesties moeten via overheid en politiek bereikt worden, die op hun beurt onder andere gestuurd (zouden moeten) worden door wat het publiek belangrijk vindt. Kortom, het is vanzelfsprekend dat milieuorganisaties er belang bij hebben om het publiek te overtuigen van hun standpunten. Een gevolg van deze essentiële eigenschap van milieuorganisaties is dat een deel van het publiek, in het geval van de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels, structureel in aanraking komt met de vastgestelde zelfreferentialiteit. Een mogelijk nog groter probleem is dat de individuen die actief zijn binnen de twee milieuorganisaties zich niet bewust zijn van hun eigen zelfreferentialiteit. Daarnaast kan men zich afvragen in hoeverre het publiek in staat is om kritisch te oordelen over (persuasieve) informatie van milieuorganisaties.

Voordat hierop wordt ingegaan is het van belang om te weten waar leden van milieuorganisaties zoal vandaan komen. Over het algemeen wordt aangenomen dat een belangrijk deel van de leden van milieuorganisaties uit de randstad afkomstig is, die via donaties en het lidmaatschap hun steentje proberen bij te dragen aan een beter leefmilieu. Mijn mening is dat deze leden dikwijls niet voldoende kennis (kunnen) hebben van wat er daadwerkelijk speelt rondom de kwesties die zij van belang achten. Op zich is dit geen probleem, als deze kwesties van verschillende kanten belicht worden. Dit is klaarblijkelijk niet het geval, opnieuw in relatie tot de vastgestelde zelfreferentialiteit, onder andere bij de twee milieuorganisaties.

Daar komt bij dat vooral de media door een aantal milieuorganisaties flink bestookt wordt met bijvoorbeeld persberichten, waardoor er naar de maatschappij in veel gevallen eenzijdige geluiden te horen zijn omtrent de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij. Kortom, het publiek blijft verstoken van een redelijk gebalanceerde discussie omtrent deze kwestie. Dit bleek onder andere toen ik het radioprogramma Vroege Vogels benaderde waar vele tientallen duizenden mensen naar luisteren op de zondagmorgen. Keer op keer wordt de mechanische kokkelvisserij aangevallen, zonder dat de kwestie van verschillende kanten belicht wordt. Hierbij moet vermeld worden dat ik nadrukkelijk geen partij kies, maar enkel een zeer onevenwichtige discussie constateer die geen geringe invloed heeft op het publiek. Het is dan ook zeer

verwonderlijk dat ik met deze onpartijdige constatering door de hoofdredacteur per direct in de hoek van de mechanische kokkelvisserij werd gedrukt. Eens te meer geeft dit aan hoe gepolariseerd de standpunten van de groepen zijn. Er moet dan ook geconcludeerd worden dat zowel de media als milieuorganisaties op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid dienen gewezen te worden, als het gaat om informatieverstrekking naar het publiek.

Verder werd in de eerste paragraaf al de rol van de wetenschap aangestipt, die zeker geen eenduidige signalen afgeeft, als men zich in de materie verdiept. In dit opzicht maken milieuorganisaties vaak gebruik van wetenschappelijke gegevens om de publieke opinie te beïnvloeden met hun standpunten, onder het mom van ‘het is wetenschappelijk aangetoond dat….’. Het gemiddelde publiek kijkt echter vaak naar de wetenschap als ‘de ultieme waarheid’, die in dit geval zeer lastig is te achterhalen. Wederom neigt dit naar eenzijdige voorlichting, waarvan het publiek in de meeste gevallen niet op de hoogte is.

6.6 Afsluiting

Door de behandeling van overgebleven vragen, zonder dat daar overigens diep op in is gegaan, zijn verschillende andere belangrijke groepen aan bod gekomen. De wetenschap, de overheid, de publieke opinie en uiteraard de drie centrale groepen in deze scriptie lijken geen van allen onbevooroordeeld naar de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij te kijken. Een belangrijke gevolgtrekking is dan ook dat er nauwelijks neutrale en objectieve individuen en groepen zijn die zich bezig houden met deze materie, inclusief de auteur van deze scriptie. Ook ik heb mijn standpunten, die inmiddels enigszins onthuld zijn in dit hoofdstuk.

Hetgeen verontrustend is, is dat de discussie omtrent de mechanische kokkelvisserij eenzijdig gevoerd wordt en eenzijdig overkomt op het publiek. Het is dan ook niet verbazend dat milieuorganisaties – met gezamenlijk meer dan vier miljoen leden in Nederland – ook wel als ‘de vakbonden van de 21e eeuw’ worden aangeduid. De media moet hierbij beseffen dat zij hun ‘beïnvloedingsmacht’ op weloverwogen wijze dienen te gebruiken. Kritische zelfreflectie speelt in dit opzicht een centrale rol, helemaal voor milieuorganisaties als de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels, maar ook voor de mechanische kokkelvisserij. Iedereen heeft zo zijn verantwoordelijkheid, ook het publiek.

De overheid kan en moet een centrale rol spelen, door actief de discussie te bevorderen, niet alleen omtrent de mechanische kokkelvisserij, maar omtrent alle soortgelijke vraagstukken. Alleen op deze manier kan beleidsvorming evenwichtig plaatsvinden, waar de gehele maatschappij voordeel uit zal halen, zowel bedrijven, belangengroepen als publiek.

Samenvatting

In hoofdstuk 1 werden twee hoofdvragen opgesteld. De eerste heeft als doel om er achter te komen wat de hoofdoorzaken zijn van het huidige conflict tussen milieuorganisaties – de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels – en de mechanische kokkelvisserij. Om de eerste vraag nader te specificeren werd een tweede vraag opgesteld, over de ontwikkeling van standpunten bij de drie groepen en waar deze standpunten op gebaseerd zijn.

Om deze hoofdvragen te beantwoorden werd besloten om eerst de ontwikkeling van standpunten bij individuen onder de loep te nemen. Hiertoe werd de relevante sociaal-psychologische theorie doorgenomen, dat geen overkoepelende analyse voor individuele standpunten bood. Daarom werd aan het einde van dit hoofdstuk een nieuw analysemodel geconstrueerd, om verschillende problemen van de bestaande theorie op te kunnen lossen. Dit model is gebaseerd op het model van gepland gedrag van Ajzen en Madden (1986), in combinatie met de elementen ideologie, kennis en belangen. De interactie tussen deze elementen leidt dus tot de individuele ontwikkeling van een standpunt.

Het individuele perspectief werd vervolgens complexer gemaakt door in hoofdstuk 3 de stap naar de ontwikkeling van standpunten bij groepen te maken. Ook hier kwam sociaal-psychologische literatuur aan bod, waaronder het begrip zelfreferentialiteit. Dit is het construeren van de eigen werkelijkheid door een groep, door de ingenomen standpunten voortdurend met eigen kennis te bevestigen, zonder dat er terugkoppeling plaatsvindt met de buitenwereld. Daarnaast werd het analysemodel voor standpunten in het groepsperspectief geplaatst, met als belangrijkste kenmerk dat individuen in een groep standpunten delen en dientengevolge dus ook de overige elementen in het model delen.

Vervolgens werd in hoofdstuk 4 het verleden en heden van de drie groepen behandeld. Ook het overheidsbeleid ten aanzien van het beheer en gebruik van de Waddenzee werd doorgenomen. Het hoofdstuk werd afgesloten met de standpunten van de drie groepen. De mechanische kokkelvisserij heeft als standpunt dat verdere inperking van de kokkelvisserij niet wezenlijk zal bijdragen aan de beoogde verbetering van omstandigheden voor schelpdieretende vogels of voor de ontwikkeling van mosselbanken of zeegrasvelden. De Waddenvereniging heeft als standpunt dat deze vorm van visserij niet duurzaam kan plaatsvinden. De vereniging streeft zodoende naar het zo spoedig mogelijk uitkopen van de mechanische kokkelvisserij door de overheid. Als laatste is er het harde standpunt van Stichting Wilde Kokkels, dat de mechanische kokkelvisserij de zeebodem vernielt en verantwoordelijk is voor een ernstige daling van het aantal wadvogels, doordat verschillende planten en schelpdieren (bijna) uitgestorven zijn.

De theorie van de hoofstukken 2 en 3 werd in hoofdstuk 5 toegepast op de drie groepen. Het begrip zelfreferentialiteit bleek een centrale rol te spelen als een bijna onzichtbaar proces bij de vorming van standpunten. De eerste verklaring hiervoor is dat individuele attitudes de neiging hebben om zich te conformeren aan het standpunt van de groep. De tweede verklaring is dat gedeelde belangen de identiteit van de groep versterken en bovendien een belangrijke rol spelen bij welke kennis er wel en niet geaccepteerd wordt binnen een groep. Ten derde is de hoge mate van betrokkenheid bepalend voor de opname van kennis en kan psychologisch verklaard worden dat individuen de neiging hebben om nieuwe kennis overeen te laten komen met aanwezige kennis. Als laatste werd duidelijk dat de twee milieuorganisaties kennis vergaren die

stroken met de ideologie, die in hun ogen op een fundamentele manier wordt aangetast. In hoofdstuk 5 werd ook duidelijk dat de drie pijlers van het overheidsbeleid om de mechanische kokkelvisserij te reguleren, aanleiding zijn voor de mechanische kokkelvisserij om te wijzen naar alle concessies die gedaan zijn. Dezelfde pijlers zijn voor beide milieuorganisaties het bewijs dat er niet voldoende is bereikt en dat de mechanische kokkelvisserij zo spoedig mogelijk moet stoppen met hun activiteiten.

Uiteraard blijven er nog vele vragen onbeantwoord, waar kort op ingegaan wordt in hoofdstuk 6. De eenzijdige discussie die gevoerd wordt omtrent de problematiek rondom de mechanische kokkelvisserij is verontrustend, omdat het publiek op deze manier tevens een eenzijdig verhaal krijgt te horen. De invloed die milieuorganisaties hebben op de media en dus op het publiek mag niet worden onderschat. Ook hebben milieuorganisaties een behoorlijke invloed op de politiek. Kritische zelfreflectie en maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten daarom op de agenda van de betrokken groepen komen, waarbij de overheid een centrale rol dient te spelen, door op een actieve manier de discussie te bevorderen.

Nawoord

Zoals in hoofdstuk 6 duidelijk werd is ook mijn positie niet volledig neutraal en objectief – net als die van de meeste betrokken individuen en groepen. Toch heb ik mij ten zeerste ingespannen om, met uitzondering van hoofdstuk 6, mijn achtergrond en mening niet te vermengen met de inhoud van deze scriptie.

De informatie die is gebruikt om de scriptie te schrijven is onder andere gebaseerd op de medewerking van zowel de mechanische kokkelvisserij als de Waddenvereniging en Stichting Wilde Kokkels. Bij deze zou ik de betreffende personen willen bedanken voor hun bijdrage. Mochten zij deze scriptie onder ogen krijgen, dan zou ik hun willen vragen om de inhoud van deze scriptie niet enkel als kritiek te ervaren, maar ook als advies.

In het bijzonder wil ik mijn vader bedanken – die werkzaam is binnen de mechanische kokkelvisserij – voor de voortdurende stroom van informatie. De talloze discussies die wij hebben gevoerd waren een unieke kans om deze problematiek van dichtbij mee te maken. Ondanks de onvermijdelijke emoties en betrokkenheid, ben ik van mening dat het resultaat er niet onder heeft geleden, integendeel.

Tevens ben ik dank verschuldigd aan mijn begeleider Suzanne Lijklema. Ondanks dat ik veel meer tijd nodig had om alles af te ronden, bleef zij mij adviseren en steunen. Dikwijls stuurde zij mij bij als ik de neiging had om teveel in detail te treden, of omdat ik mij te sterk uitte omtrent één of meerdere van de drie groepen. Kortom, zowel haar inhoudelijk kennis als haar taalkundige perfectie zijn een onmisbare bijdrage geweest.

Wageningen, januari 2004

Bas Bolman

Literatuurlijst

Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Ajzen, I., & Madden, J.T. (1986). Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions and perceived behavioral control, *Journal of Experimental Social Psychology.*

Asch, S.E. (1951). Effects of group pressure upon modification and distortion of judgments. In H. Guetskow (Red.), *Groups, leadership, and men.* Pittsburgh, PA: Carnegie Press.

Asch, S.E. (1956). Studies of independence and conformity: a minority of one against a unanimous majority. *Psychological Monographs (Vol 461)*.

Atsma, G., F. Benedictus, et al. (2000). *VEL en VANLA: de sporen van twee milieucooperaties*. Wageningen: Wageningen Universiteit en Research Centre.

Bekkers, V.J.J.M. (1994). *Wegwijs op de digitale snelweg : enkele politiek - bestuurlijke aspecten van de informatiemaatschappij belicht.* Amsterdam: Cramwinckel.

Bohner, G. & Wänke, M. (2002). *Attitudes and Attitude Change*. Hove, East Sussex: Psychology Press.

Breckler, & A..G. Greenwald (red.). *Attitude structure and function*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Brown, L.B. (1973). *Ideology*. London: Cox & Wyman Ltd.

Dobson, A. (2000). *Green Political Thought.* London: Routledge.

Ecomare (2001). *De Vleet.* URL:
http://www.waddenzee.nl/dutch/navigatie/zoeken/zoekframes.htm
(10 oktober 2003)

Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press.

French, J.R.P. & Raven, B. (1959). *Bases of Social Power*. Ann Arbor: University of Michigan.

Herek, G. M. (1986). The instrumentality of attitudes: Toward a neofunctional approach. *Journal of Social Issues (Vol. 42)*.

Katz, D. (1960). The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly (Vol. 24)*.

Koelen, M.A. & Ban, A.W. van den (2002). *Health education & health promotion (draft)*. Wageningen: Wageningen UR.

Lijklema, S. (2001). *Water beheren en communiceren : een studie naar het publieke draagvlak voor het waterbeheer in Nederland.* Wageningen: Wageningen Universiteit.

Milieudefensie (2002). *Wild van kokkels.* URL:
http://www.milieudefensie.nl/blad/2002/december2002/content/03WildvanKokkels.pdf
(10 oktober 2003)

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit (2003). *Wat is EVA II*. URL:
http://www.eva2.nl
(29 september 2003)

Ministerie van Verkeer en Waterstaat (2000). Onderzoeksplan EVA II. URL:
www.minvenw.nl/rws/riza/home/waterverkenningen/pdf/zeevis_onderzoek_eva2.pdf
(29 september 2003)

Petty, R.E. & Cacioppo, J.T. (1986). The Elaboration Likelihood Model of Persuasion, In L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology (Vol. 19).* New York: Academic Press.

Producentenorganisatie Kokkelvisserij (2003a). *Wij bijten niet.* URL:
http://www.kokkels.nl/showpage.asp?pageID=70665
(27 oktober 2003)

Producentenorganisatie Kokkelvisserij (2003b). *Braks wordt kopman kokkelvissers.* URL:
http://www.kokkel.nl/showpage.asp?pageID=70717
(30 oktober 2003)

Producentenorganisatie Kokkelvisserij (2003c). *Discussie*. URL:
http://www.kokkels.nl/showpage.asp?pageID=70674
(10 juli 2003)

Producentenorganisatie Kokkelvisserij (2003d). *Natuur & Milieu.* URL:
http://www.kokkels.nl/showpage.asp?pageID=70691
(10 juli 2003)

Raven, B.H. & Rubin, J.E. (1976). *Social Psychology: People in Groups.* New York: John Wiley & Sons.

Shavitt, S. (1989). Operationalizing functional theories of attitude. In A.R. Pratkanis, S.J.

Sherif, C.W., Sherif, M., & Nebergall, R.E. (1965). *Attitude and attitude change: The social judgement-involvement approach*. Philadelphia: W.B. Saunders.

Sherif, M. & Hovland, C.I. (1961). *Social judgement: assimilation and contrast effects in communication and attitude change.* New Haven, CT: Yale University Press.

Sherif, M. (1935). *The psychology of social norms*. New York: Harper & Row.

SOVON (2002). *SOVON nieuws nr. 2*. URL:
http://www.sovon.nl/pdf/sovon2002_2.pdf
(9 oktober 2003)

Steins, N.A. (1999). *All hands on deck : an interactive perspective on complex common-pool resource management based on case studies in the coastal waters of the Isle of Wight (UK), Connemara (Ireland) and the Dutch Wadden Sea.* PHd-Thesis Wageningen Universiteit.

Stichting ODUS (2001). *Uit de schulp*. URL:
http://www.schelpdieren.nl/odus/index.htm
(17 september 2003)

Stichting Wilde Kokkels (2003a). *Activiteiten van Wilde Kokkels.* URL:
http://www.wildekokkels.nl/index.html
(11 oktober 2003)

Stichting Wilde Kokkels (2003b). *Acties*. URL:
http://www.wildekokkels.nl/acties/raadvanstate/bezwaarschrift.htm
(27 oktober 2003)

Stichting Wilde Kokkels (2003c). *Demonstratie bij VN-top in Den Haag.* URL:
http://www.wildekokkels.nl/denhaag/flyer.htm
(10 oktober 2003)

Verburg, R.M. (1991). *The two faces of interest.* Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Vries, N.K. de & Pligt, J. van der (1991). *Cognitieve sociale psychologie*. Meppel: Boom

Waddenvereniging (1999). *De Waddenvereniging – Info (intern document)*. Harlingen: De Waddenvereniging.

Waddenvereniging (2001). *Jaarverslag 2001*. Dokkum: Drukkerij Douma.

Waddenvereniging (2002). *Beleidsplan 2002-2005*. Joure: Verenigde Jouster Drukkerijen bv.

Waddenvereniging (2003a). *De vereniging*. URL:
http://www.waddenvereniging.nl/index4.html
(8 september 2003)

Waddenvereniging (2003b). *Persberichten* URL:
http://www.helpdewadvogels.nl
(27 oktober 2003)

Waddenvereniging (2003c). *Waddenbulletin nr. 1.* Utrecht: Hoonte Bosch & Keuning.

Westerman, F. (1999). *De Graanrepubliek.* Amsterdam: Uitgeverij Atlas.

Wilson, T. D., & Hodges, S. D. (1992). Attitudes as temporary constructions. In A. Tesser & L. Martin (red.), *The construction of social judgment*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Wilson, T.D., Lisle, D.J. & Kraft, D. (1990). Effects of self-reflection on attitudes and consumer decisions. *Advances in Consumer Research, (Vol. 17)* Ordner; HA Florack

Woerkum, C. van Kuiper, D. (1995). *Voorlichtingskunde, een inleiding.* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Woerkum, C. van (1997). *Communicatie en interactieve beleidsvorming.* Houten: Bohn Stafleu van Loghum

Woerkum, C. van & Meegeren, P. van (red.). (1999). *Basisboek communicatie en verandering*. Amsterdam: Boom.